

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 930.253:316.343-058.12(497.4)

Prejeto: 12. 4. 2012

Graščinski, plemiški in osebni arhivi na Slovenskem*

MIHA PREINFALK

doc. dr., višji znanstveni sodelavec

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: mpreinfalk@zrc-sazu.si

DEJAN ZADRAVEC

dr. zgodovinskih znanosti, arhivist

Zgodovinski arhiv na Ptuju, Vičava 5, SI-2250 Ptuj

e-pošta: zadravecdejan@yahoo.com

ANDREJ HOZJAN

doc., dr. zgodovinskih znanosti

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, Koroška c. 160, SI-2000 Maribor

e-pošta: andrej.hozjan@uni-mb.si

ZDENKA BONIN

doc. dr., arhivska svetovalka

Pokrajinski arhiv Koper, Kapodistriassov trg 1, SI-6000 Koper

e-pošta: zdenka.bonin@gmail.com

DONATELLA PORCEDDA

dr., konzervatorica

Archivio Storico Provinciale di Gorizia, Palazzo Alvarez, via Diaz 5, IT-34170 Gorizia

e-pošta: donatella.porcedda@provincia.gorizia.it

IZVLEČEK

V prispevku je predstavljena usoda graščinskih, plemiških in osebnih arhivov Kranjske, (spodnje) Štajerske, Prekmurja, Goriške in Primorja. To območje danes pokrivajo v RS delujoči javni arhivi, katerih ohranjeno gradivo te vrste ima status javnega gradiva, pa tudi nekateri zasebni arhivi, predvsem arhivi Rimskokatoliške cerkve v RS ter samostanski arhivi tako še danes delujočih kot že ukinjenih samostanov, ki pa jih hranijo v Arhivu RS, ali pa npr. grajski arhiv z dvorca Tuštanj pri Moravčah. Omeniti je treba še gradivo v drugih javnih ustanovah v RS. Čeprav se članek v osnovi omejuje zgolj na stanje v tukajšnjih arhivih in drugih javnih ustanovah, so izjemoma predstavljeni tudi plemiški in graščinski arhivi v Zgodovinskem arhivu goriške pokrajine v italijanski Gorici, saj gradivo nekdanje dežele Goriške te vrste, ki se nanaša tudi na današnji slovenski prostor, hranijo tam, v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici pa takšnega gradiva skorajda ni. V veliko gradiva za opisano območje pa seveda hranijo arhivi zunaj meja RS – to so zlasti arhivi v Gradcu, Celovcu, na Dunaju, v Gorici, Trstu in Budimpešti ter drugod po srednji Evropi, pa tudi nekateri zasebni arhivi.

KLJUČNE BESEDE: zgodovina Slovenije; plemiške rodbine; zemljiške gospoščine; arhivsko gradivo plemstva

* Članek je bil v nemškem prevodu pod naslovom »Herrschafts-, Adels- und Privatarchive in Slowenien« objavljen v: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 2011, str. 625–660.

ABSTRACT

SEIGNEURIAL, NOBILITY AND PERSONAL ARCHIVES IN SLOVENIA

The article describes the fate of the seigneurial, nobility and personal archives relative to the regions of Carniola, (Lower) Styria, Prekmurje, Goriška and Littoral. Today, such archives are held in Slovenian public archives, where they are treated as public records. They are also held in some private archives, particularly the archives of the Roman Catholic Church and those of currently operating monasteries. The records of dissolved monasteries are kept in the Archives of the Republic of Slovenia. An exception among type of institutions that hold such material is the archive of the Tuštanj manor near Moravče. The article also makes reference to archival records held in other public institutions in Slovenia. The primary focus is on records housed in Slovenian archives and public institutions. However, the article also presents the nobility and seigneurial archival records of the Historical Archives of the Province of Gorizia, Italy, which preserves records of the former Goriška region, including related areas of present-day Slovenia. Few of such records can be found in the Regional Archives in Nova Gorica. A significant number of records for the said territories can of course be found in archives outside Slovenia, particularly those in Graz, Klagenfurt, Vienna, Gorizia, Budapest and elsewhere in Central Europe, as well as in certain private archives.

KEY WORDS: *the history of Slovenia, noble families, land estates, archives of nobility*

Usoda in razvoj graščinskih in plemiških arhivov na Slovenskem sta bila do leta 1918 resno povezana s historičnimi deželami, ki so bile na ozemlju današnje Republike Slovenije. Zato je tudi smiselno arhive do razpada avstro-ogrske monarhije obravnavati na deželni in ne na nacionalni ravni. V prispevku je tako predstavljena usoda graščinskih in plemiških arhivov za območje Kranjske, (spodnje) Štajerske, Prekmurja, Goriške in Primorja. Glavne značilnosti nekdanje deželne razdelitve so vidne še danes. Območje nekdanje Kranjske pokrivata Arhiv Republike Slovenije kot osrednji državni arhiv ter Zgodovinski arhiv Ljubljana s svojimi enotami; za območje Spodnje Štajerske je odgovoren Pokrajinski arhiv v Mariboru, ki pokriva tudi slovenski del Koroške in Prekmurje, poleg njega na Štajerskem delujeta še Pokrajinski arhiv na Ptuju in Zgodovinski arhiv Celje; za zahodno Slovenijo je odgovoren Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, za Obalo pa Pokrajinski arhiv Koper. Ker so bile vse nekdanje habsburške dežele razen Kranjske po letu 1918 razdeljene med več držav, je logično, da veliko gradiva, ki se nanaša na graščine in plemstvo z današnjega slovenskega ozemlja, hranijo arhivi zunaj meja Republike Slovenije – to so zlasti arhivi v Gradcu, Celovcu, Gorici, Trstu in Budimpešti, pa tudi na Dunaju in nekateri zasebni arhivi. Čeprav se članek v osnovi omejuje zgolj na stanje v arhivih na ozemlju današnje Slovenije, so izjemoma predstavljeni tudi plemiški in graščinski arhivi v Zgodovinskem arhivu goriške pokrajine v italijanski Gorici, saj tovrstno gradivo nekdanje dežele Goriške, ki se nanaša tudi

na današnji slovenski prostor, hranijo tam, v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici pa takšnega gradiva skorajda ni.¹

Graščinski in plemiški arhivi, ki so bili do leta 1945 v zasebni lasti, so z zaplembami in zakonom o nacionalizaciji prek Federalnega zbirnega centra prešli v javne arhive, zlasti v Osrednji državni arhiv Slovenije, danes Arhiv Republike Slovenije. Njihova vsebina je bila večinoma popisana v 60. letih 20. stoletja. Leta 1966 sprejeti Zakon o arhivskem gradivu in o arhivih, leta 1973 noveliran na republiški ravni, je ločil pristojnosti republiškega arhiva in regionalnih arhivov, katerih območje se je oblikovalo

¹ Edini izjemi v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici predstavlja gospodstvo Dobrovo v Brdih in Lože. Fond gospodstva Dobrovo obsega dve škatli in zajema zgolj upravno gradivo, medtem ko pravega plemiškega gradiva v tem fondu ni. Lastniki so bili do konca 18. stol. furlanski grofje Colloredi, v 19. pa grofje Catterini-Montecuccoliji in nato španski Bagneri. Sprva je arhiv hranil le urbar iz 19. stol., pred desetimi leti pa je Arhiv Republike Slovenije odstopil še gradivo iz 16. in 17. stoletja, ki ga je kupil leta 1949, ko na Goriškem še ni bilo arhivske službe. Fond gospodstva Lože pri Vipavi (Leutenburg ali Leitenburg) obsega 2,5 tekočega metra, gradivo je bolj heterogeno, vendar se večinoma nanaša na upravljanje gospodstva. Lastniki so bili grofje Kobenzli do začetka 19. stol., po njih so dedovali grofje Coroniniji, ki pa so 1822 prodali gospodstvo družini Mayer. Gradivo je v arhiv prišlo iz Goriškega muzeja, kjer je bilo leta 1962 prvič uradno evidentirano kot fond. Možno je, da je preživelo požar na gradu Kromberk leta 1915, ali pa je tja prišlo iz Lože, ki so jih lastniki Mayerji po drugi svetovni vojni prodali takratni oblasti. (Podatke posredoval dr. Drago Trpin, direktor Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici).

na podlagi soustanoviteljstva ali pooblastila občin. Na ta način je nastala arhivska mreža. Pristojnost arhivov je bila določena glede na ustvarjalce arhivskega gradiva, ne pa glede na pomen gradiva. Graščinski in plemiški arhivi so takrat prešli k regionalnim arhivom, tovrstno gradivo, ki je bilo že prej shranjeno v republiškem arhivu, pa je tam tudi ostalo vse do danes.

Spremembe statusa nacionaliziranega arhivskega gradiva je prinesel Zakon o denacionalizaciji (17. člen) z dne 20. novembra 1991, ki je določil, da je treba lastninsko pravico do arhivskega gradiva v sestavi javnih arhivov vrniti nekdanjim lastnikom, niso pa ga dobili tudi v last. Po določitvi ustavnega sodišča je bilo leta 2000 besedilo »vrne lastninska pravica« nadomeščeno z besedilom »po izbiri upravičenca vrne lastninska pravica ali zanjo plača odškodnina« (Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o denacionalizaciji z dne 13. julija 2000). Danes to gradivo velja za javno arhivsko gradivo, uporabo in hranjenje pa ureja Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih iz leta 2006.²

Miha Preinfalk: Plemiški, graščinski in osebni arhivi na Kranjskem

Najpomembnejša institucija, v kateri hranijo največ graščinskih, plemiških in osebnih arhivov za območje nekdanje vojvodine Kranjske, je Arhiv Republike Slovenije. Njegov predhodnik je Kranjski deželni muzej. Leta 1821 so ga ustanovili kranjski deželni stanovi, od leta 1882 pa je bil znan tudi z imenom Rudolfinum (v čast prestolonaslednika Rudolfa). Ustanovitev je bila neposredno povezana s prebujenim zanimanjem za lastno preteklost v prvi polovici 19. stoletja, to pa je leta 1850 spodbudilo še ustanovitev centralne komisije za preučevanje in ohranjanje umetnostnih in zgodovinskih spomenikov na Dunaju. Komisija je sprva skrbela le za arhitekturne spomenike, leta 1873 pa se je reorganizirala in se razdelila na tri sekcije. Tretja sekcija je prevzela skrb za zgodovinske spomenike različnih vrst. Sem so prištevati predvsem arhivsko gradivo, zato se je sekcije prijelo ime arhivska.

Glavna opora centralni komisiji na arhivskem področju bi moral biti deželni arhiv, s tem pa so na Kranjskem dolgo odlašali. Vlogo arhiva je dolgo opravljal Deželni muzej. Zbiral je posamezne arhivalije, povezane zlasti s srednjim vekom. Kljub več pobudam, da bi na Kranjskem ustanovili samo-

stojen deželni arhiv, so se zgodili določeni premiki šele leta 1887, ko je Deželni muzej dobil novo poslopje, deželni odbor pa je muzeju izročil vse gradivo nekdanjih upravnih organov, za katero je skrbel poseben arhivar. Na ta način je nastal Kranjski deželni arhiv, a ni zaživel samostojno, ampak je ostal združen z Deželnim muzejem.

Centralna komisija je delovala prek konservatorjev in korespondentov, izbranih izmed priznanih strokovnjakov. Tako je bil leta 1877 za konservatorja arhivske sekcije za Štajersko, Koroško in Kranjsko imenovan Arnold Luschin pl. Ebengreuth, za njim pa so delo konservatorja za Kranjsko prevzeli August Dimitz, Anton Koblar in Franc Komatar. Zlasti ta je najbolj zaslužen za sistematičen pregled in inventariziranje arhivskega gradiva na Kranjskem, saj je osebno obiskal in pregledal več deset gosposočinskih in družinskih arhivov ter veliko gradiva oz. inventarjev iz njih tudi objavil.³

Tudi po nastanku Jugoslavije arhiv še ni postal samostojna institucija – leta 1926 ustanovljeni Državni arhiv v Ljubljani je ostal zgolj na papirju oziroma je ostal združen z Narodnim muzejem (nekdanjim Deželnim muzejem). Šele po drugi svetovni vojni ustanovljeni Osrednji državni arhiv Slovenije je zaživel kot samostojna arhivska institucija in je od Narodnega muzeja prevzel arhivsko gradivo, med drugim tudi več osebnih, rodbinskih in gosposočinskih fondov.⁴ Vendar se je zaradi dolgotrajne povezanosti arhiva in muzeja pogosto dogajalo, da kako gradivo ni bilo v celoti predano Arhivu Republike Slovenije, ampak ga je del še vedno ostal v muzeju. To velja zlasti za osebne zapuščine, ki so jih posamezni uslužbenci muzeja (npr. Josip Mal) potrebovali za svoje raziskave in jim ga je uspelo obdržati znotraj njihove institucije. Kot primer lahko navedemo gradivo iz zapuščine Petra pl. Radicsa, ki ga danes najdemo tako v Narodnem muzeju kot v Arhivu Republike Slovenije, pa tudi v Zgodovinskem arhivu Ljubljana. Danes v Narodnem muzeju Slovenije še vedno hranijo nekaj deset zapuščin, med njimi so poleg Radicseve plemiške še Zoisova in Thurnova zapuščina.⁵

Kljub temu danes največ plemiških in osebnih oz. rodbinskih arhivov hranijo prav v Arhivu Republike Slovenije. Med rodbinske oz. plemiške arhive moramo navadno prišteti tudi gosposočinske arhive, saj so med seboj pogosto neločljivo prepleteni. V sklopu graščinskih arhivov namreč ne naj-

² Žontar: Pravno urejanje, str. 11–25.

³ Žontar: Delovanje Centralne komisije, str. 22–26.

⁴ *Enciklopedija Slovenije* 1, str. 113, 119; 7, str. 312.

⁵ Podarke je posredovala dr. Anja Dular, vodja knjižnice Narodnega muzeja Slovenije.

demo zgolj dokumentov, povezanih z delovanjem gospostva, pač pa tudi dokumente o rodbinah in posameznikih, ki so bili v določenih obdobjih lastniki gospostva oz. grajske stavbe. Med obema tipoma fondov pogosto tudi ni jasne ločnice. Uvrstitev v ta ali oni tip je odvisna od več kriterijev: če gradivo ne zajema le enega gospostva, temveč več gospostev v lasti ene rodbine, je navadno uvrščeno med rodbinske fonde. Takšen je primer fonda rodbine Oblak-Wolkensperg (ARS, AS 818), ki zajema ne le gradivo gospostva Puštal, temveč tudi dokumente, povezane s preostalo rodbinsko posestjo. Seveda velja tudi nasprotno – če gre za gradivo enega gospostva, ki je večkrat zamenjalo lastnika, je uvrščeno med gosposčinske in ne med rodbinske fonde. Prav tako je kriterij starost gradiva – če prevladuje gradivo iz obdobja po letu 1848, ko so bila gospostva ukinjena, je prav tako pogosto uvrščeno med rodbinske fonde. Pri rodbinah, navadno neplemiških, ki lastne posesti niso imele, takšnih dilem ni.

Med tovrstnimi gosposčinsko-rodbinskimi arhivi si gotovo največ pozornosti zasluži arhiv gospostva Dol pri Ljubljani baronov Erbergov, ki je v Deželni muzej priromal leta 1880. Arhiv gospostva Dol je tudi eden najboljšežnejših fondov v Arhivu Republike Slovenije (ARS, AS 730), saj obsega 22 knjig in 220 fasciklov (24 tekočih metrov) za obdobje od srede 15. stoletja do zadnje četrtine 19. stoletja. Baroni Erbergi so vse od leta 1688, ko so kupili Dol in bližnji Osterberg, posvečali veliko skrb gradivu, ki so ga prevzeli skupaj z gospostvom, in izvira iz časa prejšnjih lastnikov, rodbin Gallenberg in Rasp. Prevzeto gradivo so dopolnjevali s svojim ter ga skušali večkrat urediti. Janez Danijel baron Erberg je tako gradivo oštevilčil ne glede na vsebino in zanj leta 1695 napisal repertorij. Gradivo je nato njegov naslednik Volf Danijel baron Erberg razdelil v snovne skupine in zanj izdelal kazalo. V njegovem razvrščanju gradiva lahko prepoznamo vzorce, po katerih so bili urejeni tudi drugi grajski arhivi v 18. in 19. stoletju.

Najpomembneje pa je na obliko in vsebino dolskega arhiva vplival predzadnji baron Erberg, Jožef Kalasanc, ki je zbiral ne le gradivo, povezano z gospostvom Dol, temveč je načrtno zbiral vsakršno gradivo, pomembno za zgodovino Kranjske. Arhivsko gradivo je bilo zanj zgodovinski vir, ki mu je služil pri njegovem poskusu napisati kranjsko literarno zgodovino. Za Jožefa Kalasanca Erberga se je dolski arhiv razširil z zapuščinami rodbin Neuhaus, Strassoldo, Breckerfeld in Raigersfeld, v njem pa so našli prostor številni rokopisi in listine. Za svojo arhivsko zbirko je imel Erberg celo bibliotekarje in kustose in z njihovo pomočjo je gradivo urejal in popisoval. V

prvi polovici 19. stoletja, torej v času, ko je Deželni muzej šele dobro zaživel in začel svoje poslanstvo, je dolski arhiv baronov Erbergov že predstavljal zgled dobro organiziranega in urejenega zasebnega arhiva, katerega naloga je bila zbiranje arhivskega gradiva kot zgodovinskega vira. Dolski arhiv zato predstavlja bogat vir ne le za zgodovino samega gospostva, ampak tudi za zgodovino Kranjske od 16. do 18. stoletja.⁶

Po smrti Jožefa Kalasanca Erberga so njegovi dediči gradivo razprodali. Največ ga je kupil Kranjski deželni muzej. Gradivo je bilo nato večkrat pregledano, preurejeno in popisano; najprej je to ob nakupu naredil kustos deželnega muzeja Karel Dežman, za njim se je podobne naloge lotil kustos Narodnega muzeja Josip Mal leta 1923, nazadnje pa po drugi svetovni vojni Ema Umek, arhivistka v Arhivu Republike Slovenije, ki je tudi naredila obsežen inventar celotnega dolskega arhiva.⁷

Poleg Erbergovega dolskega arhiva, ki ni le graščinski, pač pa tudi rodbinski arhiv, hrani Arhiv Republike Slovenije še 73 gosposčinskih, 57 rodbinskih (med njimi 16 plemiških) in 434 osebnih arhivov; med temi je 20 arhivov oseb s plemiškim nazivom. Usoda omenjenih arhivov je bila različna. Nekatere med njimi je Arhiv oz. pred njim Muzej kupil od dedičev ustvarjalca, nekatere so predali kar ustvarjalci sami še za življenja. Mnogo plemiških in gosposčinskih arhivov je v ARS leta 1948 prišlo iz Federalnega zbirnega centra. Ta je bil ustanovljen leta 1945 za zbiranje kulturnozgodovinskih predmetov predvsem z zaplenjenih gradov in dvorcev. V poznejših letih so se rodbinski in gosposčinski fondi še dopolnjevali na različne načine, npr. z nakupi po antikvariatih ali pa so jim posamezniki predajali gradivo.

Veliko arhivskega gradiva je bilo uničenega med drugo svetovno vojno, ko so zlasti partizani množično požigali gradove in dvorce. Nekatere arhive ali vsaj del arhiva pa je uspelo lastnikom rešiti. Takšen je primer arhiva grofov Auerspergov na gradu Turjak. Zadnji predvojni lastnik gradu, grof Herward Auersperg, je dal namreč leta 1942 listine in nekaj drugih aktov prepeljati na posestvo svoje žene Marie-Edith grofice Attems v furlanski Červinjan (Cervignano). Od tam so v petdesetih letih 20. stoletja listine romale k njegovim sorodnikom na grad Reidenben v Labotski dolini. Tam jih je Herwardov nečak grof Leopold Auersperg hranil do leta 2009, potem pa jih je predal v hrambo Koroškemu deželnemu arhivu v Celovcu. Večina preostalega turjaš-

⁶ Umek, *Erbergi in Dolski arhiv*, str. 11.

⁷ *Vadnik po fondih in zbirkah* III, str. 87–88.

kega arhiva je bila uničena v napadu partizanov na Turjak septembra 1943. Ohranilo se je le nekaj malenkosti, te pa so danes v Arhivu Republike Slovenije v treh (!) škatlah, združenih v fond Gospodstvo Turjak. Niso redki primeri, da se na Arhiv obrnejo posamezniki, ki doma hranijo arhivsko gradivo z uničenih gradov, in skušajo gradivo prodati. Navadno so to potomci ljudi, ki so v vojnem vrvežu rešili kakšno listino ali urbar in ga po vojni hranili doma. Arhiv takšne arhivalije navadno odkupi, saj gre za redke in za slovensko zgodovino pomembne dokumente.

Nekoliko drugačno usodo je imel arhiv knežje linije Auerspergov, ki je bil do leta 1895 shranjen v t. i. Knežji palači v Ljubljani. Šlo je za zelo obsežen rodbinski arhiv, ki je nastajal od začetka 17. stoletja dalje, ko se je od glavne turjaške linije odcepila stranska, pozneje poknežena linija. Ker je bila Knežja palača v ljubljanskem potresu leta 1895 močno poškodovana, so arhiv knezi pred dokončnim porušenjem stavbe prenesli na svoj gornjavstrijski grad Losensteinleiten, od tam pa v petdesetih letih 20. stoletja v dunajski Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Hišni, dvorni in državni arhiv), tam pa je uporabnikom na voljo še danes. Kot zanimivost lahko omenimo, da je bil tudi knežji arhiv žrtev druge svetovne vojne. Območje Losensteinleitna je namreč po vojni sodilo v ameriško zasedbeno območje in v gradu so se nastanili ameriški vojaki. Eden od njih je ob odhodu iz arhiva pobral nekaj listin in jih odnesel s seboj v ZDA. Njegovi potomci so jih v devetdesetih letih skušali prodati knezom, ti pa so nakup zavrnil, tako da so listine še danes shranjene v nekem bančnem sefu v Atlanti v Georgiji.

Če se še nekoliko povrnemo k plemiškim arhivom v Arhivu Republike Slovenije, lahko ugotovimo, da je posameznih plemiških zapuščin razmera malo. V povprečju obsegajo le po nekaj škatel ali fasciklov. To lahko pripišemo predvsem uničevanju gradiva med drugo svetovno vojno in po njej, nekaj pa je tudi drugih vzrokov, npr. ta, da so rodbine ali posamezniki gradivo oz. del gradiva ob izselitvi iz Kranjske odnesli s seboj. Vendar je šlo v takšnih primerih za manjše količine gradiva. Omenili smo že turjaški arhiv grofov Auerspergov, grofje so namreč odpeljali le listinski del. Podobno lahko ugotovimo za gradivo pretežno kranjske rodbine grofov Gallenbergov – del gradiva je v 18. oz. 19. stoletju postal del dojskega graščinskega arhiva baronov Erbergov, del gradiva (88 srednjeveških listin) pa je najverjetneje v istem času eden od Gallenbergov odnesel iz Kranjske. Listine so pozneje po neznanem ključu (verjetno rodbinskem) pristale v lasti barona Viktorja Franza Augusta Spetha-

Schülzburga, ta pa jih je leta 1954 predal štajerskemu deželnemu arhivu v Gradcu, kjer jih hranijo še danes.⁸

Od pomembnejših kranjskih plemiških rodbin moramo omeniti še grofe Lichtenberge, ki sicer nimajo osrednjega rodbinskega arhiva, lahko pa najdemo podatke o njih v različnih graščinskih arhivih – najpomembnejša in najobsežnejša sta gotovo arhiv gospostva Snežnik, ki je bil do srede 19. stoletja lichtenberška last, ter arhiv bližnjega gospostva Koča vas, ki hrani zapuščino snežniškega gozdarskega upravnika Henrika Schollmayerja-Lichtenberga. Leta 1906 ga je namreč grofica Viljemina Lichtenberg posvojila, potem pa je sam kot ljubiteljski zgodovinar zbral veliko arhivskega gradiva in podatkov o rodbini svoje posvojiteljice. Pred kratkim pa se je pojavil še en zanimiv vir za raziskovanje grofov Lichtenbergov in zgodovine Kranjske nasploh. Gre za grajski arhiv z dvorca Tuštanj pri Moravčah, ki je bil dolgo časa zaprt za javnost. Grad Tuštanj je namreč eden zelo redkih gradov na Slovenskem, ki so ostali do današnjih dni v lasti svojih predvojnih lastnikov. To je rodbina Pirnat, do gradu pa je prišla sredi 19. stoletja s poroko. Grajska oprema, z njo pa tudi arhiv, je od takrat v veliki meri nedotaknjena in nespremenjena, in tudi Pirnati gradu niso kazali javnosti. Šele v zadnjih dveh desetletjih, ko ga je prevzel Peter Pirnat, je postal odprt za javnost, v sklopu raziskovanja grajske zgodovine leta 2008/2009 pa je dovolil tudi pregled grajskega arhiva, a ga je bilo sicer potrebno šele urediti in popisati. Arhiv je razkril veliko gradiva (listine, posestne dokumente, urbarje ...) iz časa grofov Lichtenbergov (od 16. do začetka 19. stoletja), še več pa je dokumentov, predvsem zasebne in uradne korespondence, iz časa Lichtenbergovih naslednikov, družine Scaria, iz prve polovice 19. stoletja. Tuštanski grajski arhiv za zdaj ostaja shranjen v samem gradu Tuštanj, nedvomno pa predstavlja bogat in neizkoriščen vir za raziskovanje plemiške in posestne zgodovine na Kranjskem.⁹

Med najobsežnejšimi plemiški arhivi v Arhivu Republike Slovenije moramo izpostaviti predvsem arhiv baronov Wolkenspergov (38 fasciklov in 16 knjig, 5,5 tm) in arhiv baronov Zoisov (65 fasciklov in 99 knjig, 24 tm). Prvi se je ohranil po zaslugi dejstva, da je sedež baronov Wolkenspergov grad Puštal pri Škofji Loki med drugo svetovno vojno in po njej ostal nedotaknjen ter da je ostal (vsaj delno) v njihovi lasti. Gradivo je Arhivu leta 1958 izročila

⁸ Brunner - Otorepec: Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv.

⁹ Golc: Tuštanski graščinski arhiv, str. 235–276.

zadnja baronica Wolkenberg – Hilda Swoboda. Zoisov arhiv pa je v Arhiv prišel z več različnih naslovov; velik del ga je še Deželnemu muzeju leta 1886 predal Karel Luckmann, predsednik Kranjske industrijske družbe, ki je prevzela gradivo iz Zoisove graščine Javornik, del gradiva pa je arhiv po vojni odkupil od nekaterih zasebnikov.¹⁰ Na splošno lahko ugotovimo, da se je v veliko večji meri ohranilo gradivo v zasebni lasti kot pa tisto, ki je drugo svetovno vojno dočakalo v kraju svojega nastanka, torej v grajskih stavbah. To gradivo je večinoma doživelo usodo stavb in ni preživelo vojne vihre.

Podobno lahko ugotovimo tudi v zvezi z drugim najpomembnejšim arhivom, ki pokriva območje nekdanje vojvodine Kranjske – Zgodovinskim arhivom Ljubljana. Ustanovljen je bil leta 1898 kot arhiv mesta Ljubljane, njegov prvi arhivar pa je bil pesnik Anton Aškerc. To je bila prva arhivska ustanova na ozemlju današnje Slovenije, ki je delovala samostojno in ne v okviru muzeja ali knjižnice. Ker se je območje njegovega delovanja po drugi svetovni vojni širilo na širše območje osrednje Slovenije, se je leta 1973 iz Mestnega preimenoval v Zgodovinski arhiv Ljubljana. Danes je to regionalni arhiv, sestavljen iz petih enot (Ljubljana, Kranj, Škofja Loka, Idrija in Novo mesto) in pokriva ozemlje osrednje Slovenije. Čeprav je po zakonu iz leta 1973 kot regionalni arhiv odgovoren tudi za graščinske in plemiške arhive, hrani le malo tovrstnega gradiva. Enota v Ljubljani npr. ima le pet graščinskih ter nekaj več kot sto osebnih fondov (»Družine in posamezniki«, le okoli 10 pa je plemiških (npr. rodbini Taufferer, Grasselli ...)).

Za raziskovanje plemstva nekdanje habsburške monarhije predstavlja nepogrešljiv pripomoček Lazarinjeva genealoška zbirka (ZAI, IJU 340). Baron Ludvik Lazarini (1848–1930), lastnik gradu Boštanj pri Grosupljem, je večino svojega življenja zbiral podatke o posameznih plemiških rodbinah in jih sistematično razvrščal po abecednem redu. Deset let po njegovi smrti (1940) so njegovi dediči omenjeno zbirko prodali Mestnemu arhivu. Prodaja gradiva arhivu se je izkazala za zelo pametno potezo, saj je bil grad med drugo svetovno vojno požgan in uničen. Zbirka se je do današnjega časa ohranila v tako rekoč nespremenjeni ureditvi. Sestavlja jo 26 škatel in 12 fasciklov osmrtnic in poročnih naznanil, skupaj torej 38 arhivskih enot. Podobna, a ne v tolikšnem obsegu, je zapuščina Rudolfa Andrejke (Andrejka, pl. Livnograd) (ZAL, LJU 435). V njej so zbrani predvsem podatki o prebivalcih Ljubljane.

Primerjava plemiških, osebnih in gosposkiških fondov v obeh osrednjih arhivih v Ljubljani pokaže precejšnjo nesistematičnost. Številni fondi so razdeljeni na dva dela in so shranjeni v obeh arhivih. Eden takšnih primerov je fond gospostva Snežnik, katerega večji del (5,5 tm) hrani Arhiv Republike Slovenije (ARS, AS 778), manjši del (0,7 tm) pa Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL, CER 58). Podoben in še nekoliko bolj zapleten primer je gradivo gospostva Turjak, ki je prav tako razdeljeno po obeh arhivih (ZAI, IJU 2 oz. ARS, AS 789), poleg tega pa obstaja še poseben fond rodbine Auersperg (ARS, AS 798). Razlogov za takšno diskrepanco je več. Po eni strani je v obdobju po drugi svetovni vojni načeloma veljalo, da mora gradivo, zbrano v Federalnem zbirnem centru, v celoti v Arhiv Republike Slovenije, ne glede na to, ali po naravi sodi v regionalni ali nacionalni arhiv. Po drugi strani pa je gradivo zunaj Federalnega zbirnega centra prišlo v arhive pogosto po neformalnih poteh in je bilo to povezano z osebnimi poznanstvi uslužbencev tega ali onega arhiva.¹¹ Posledica tega je razpršenost arhivskega gradiva, tako da bi v prihodnje nujno potrebovali revizijo in preureditev v duhu medarhivskega sodelovanja.

Naslednja javna ustanova, ki prav tako hrani nekatere osebne zapuščine, je Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. Njeni začetki segajo v zadnjo četrtino 18. stoletja, ko je leta 1774 Marija Terezija namenila 637 knjig pogorelega jezuitskega kolegija v Ljubljani »za splošno uporabo ustanovljeni knjižnici« pri ljubljanskem liceju. Tej osnovi so se v naslednjih letih pridružili še darovi posameznikov in knjige iz razpuščenih samostanov na Kranjskem ter drugih knjižnic. Leta 1791 se je preimenovala v Licejsko knjižnico in bila tri leta pozneje odprta za javnost.¹² Poleg knjig se je v njenih prostorih znašlo tudi precej rokopisov, prvi popis pa je bil že leta 1858. Danes rokopisi tvorijo poseben, rokopisni oddelek NUK-a. V njem lahko najdemo tudi kar nekaj ostalin (manjše skupine gradiva, ki vsebinsko praviloma niso zaokrožene) in zapuščin (obsežnejše skupine gradiva, ki so vsebinsko zaokrožene celote, praviloma nastale pri ustvarjalcu) pomembnih posameznikov, ki pa večinoma niso bili plemiči. V glavnem gre za pomembne kulturne delavce iz 19. in 20. stoletja, zlasti slaviste, literate in podobne ustvarjalce (npr. Jernej Kopitar, Emil Korytko, Zofka Kveder, Joža Glonar ...). Izjemo v tem pogledu predstavljajo kar obsežni deli zapuščine barona Žige

¹⁰ *Vodnik po fondih in zbirkah* III, str. 391, 402–403.

¹¹ Informator dr. Jože Žontar, upokojeni direktor Zgodovinskega arhiva Ljubljana.

¹² *Enciklopedija Slovenije* 7, str. 300–302.

Zois, med posamezniki, katerih gradivo je shranjeno v NUK-u, pa je tudi nekaj takšnih, ki so plemiški naziv pridobili pozneje, zlasti od druge polovice 19. stoletja dalje – npr. Janez Bleiweis (vitez Trsteniški) ali Oto (pl.) Derela. Sem in tja je med rokopisi NUK-a moč najti tudi drobce iz nekdanjih graščin, npr. spominsko knjigo z gradu Jablje (Ms 954) ali pa popis tamkajšnje knjižnice barona Lea Lichtenberga-Janežiča (Ms 1226). Takšno gradivo je v NUK večinoma prišlo po drugi svetovni vojni iz FZC-ja, sicer pa je prihajalo po običajnih, že omenjenih poteh – z nakupom, kot darilo ali pa so ga izročili kar usvarjalci sami oz. njihovi dediči.¹³

Poleg javnih arhivov, muzejev in knjižnic lahko omenimo tudi Nadškofijski arhiv Ljubljana. Začetki segajo v leto 1461, ko je bila na pobudo cesarja Friderika III. ustanovljena Ljubljanska škofija. Škofija je takrat prevzela premoženje in tako tudi arhiv benediktinskega samostana v Gornjem Gradu. Gradivo danes hrani NŠAL, sicer pa je obsežno in raznovrstno, vendar nam vpogled v arhivske fonde razkrije, da prav veliko osebnih in plemiških arhivov tam ne bomo našli. Osebni arhivi so večinoma zapuščine duhovnikov Ljubljanske nadškofije, med njimi najdemo tudi kakšnega plemiča. Bolj »plemiške« so zapuščine škofov, saj jih je bila vsaj do začetka 19. stoletja večina plemiškega rodu. Med njihovo zapuščino prevladujejo korespondenca, različni dopisi in zapuščinski spisi. Podatke o plemičih najdemo nadalje zlasti v spisih, ki se nanašajo na razne kanonikate, saj je veliko kanonikatov ustanovilo plemstvo (npr. Lambergov kanonikat); nekaj drobcev pa se je ohranilo tudi po različnih župnijskih arhivih, vendar so tam takšni podatki prej izjema kot pravilo (npr. v dokumentaciji župnije Šmartno pri Litiji najdemo podatke o rodbini baronov Gusičev).¹⁴ Podobno velja za vse fonde znotraj Nadškofijskega arhiva, torej za (nad)škofijski arhiv v ožjem smislu, kapiteljski arhiv, župnijske arhive ter različne samostojne zbirke in arhive nekaterih cerkvenih ustanov, ki danes ne delujejo več.¹⁵

Posamezne osebne zapuščine redovnikov in redovnic (navadno gre za gradivo manjšega obsega) lahko najdemo tudi v samostanskih arhivih bodisi še danes delujočih samostanov (npr. uršulinskega ali francišanskega v Ljubljani) ali že ukinjenih samostanov. Danes jih hranijo v Arhivu Republike Slovenije (npr. Kostanjevica, Stična, Pleterje, Bistra, Ljubljanski avguštinci, Velesovo, Mekinje ...).

Dejan Zdravec: Usoda in stanje gosposčinskih ter plemiških arhivov na slovenskem Štajerskem

Načrtno zbiranje arhivskih dokumentov ima na Štajerskem že dvestoletno zgodovino. Ljubezen do ožje domovine, zbiralska vnema, zgodovinarska vedoželjnost in mnenje, da je nujno potrebno napisati delo o zgodovini Notranje Avstrije, so nadvojvodo Janeza spodbudili k ustanovitvi deželnega muzeja Joanneum v Gradcu (leta 1811). Njegov najpomembnejši oddelek je bil prav arhiv. Takoj po ustanovitvi so na različne urade, sedeže gospostev, mestne in trške magistrate, samostane in župnije začeli prihajati pozivi za oddajo dokumentov. Prvi poziv sicer ni obrodil mnogo sadov, so pa že konec leta 1811 začeli prihajati prvi dokumenti. V naslednjih letih so se pozivi vrstili še intenzivneje, zato pa se je seveda povečalo tudi število prispelih arhivalij. Še najmanj zanimanja so sprva pokazali lastniki gospostev, saj se niso bili pripravljene kar tako ločiti od njih. Tudi dejstvo, da sta bili med osnovnimi nameni nove ustanove prepisovanje in ohranjanje dokumentov pred morebitnimi požari in naravnimi nesrečami, ni bilo zadosti prepričljivo. Je pa nadvojvodova vztrajnost končno pripomogla k temu, da je postal dotok arhivalij v Joanneum stalen. Za izredno učinkovit način pridobivanja so se v naslednjih letih izkazala t. i. arhivska potovanja, torej uradni obiski takratnih arhivistov. Tako so na sedežih različnih organov popisovali gradivo in seveda obenem še lobirali za predajo le-tega v hrambo v Gradec. Ta način so tja do razpada monarhije redno uporabljali tudi arhivisti v letu 1868 ustanovljenega Štajerskega deželnege arhiva.¹⁶ Njihovo delovno območje je bilo celotna Štajerska, torej tudi današnji slovenski del. Tako so na potovanjih v Ormož med letoma 1889 in 1894 zbrali in prevzeli fond mesta Ormož, v katerem pa so bili tudi dokumenti ormoškega gospostva za obdobje med letoma 1549 in 1849.¹⁷ Zasluge za največji priliv gosposčinskih in plemiških arhivov v Gradec oziroma za sistematično zbiranje pa gre pripisati trudu Josepha von Zahna in njegovih naslednikov. Zasebne arhive jim je uspelo pridobiti kot darila ali pa so jim bili zaupani v trajno hrambo s pridržkom lastništva in z možnostjo odvzema, redkeje pa kot depozit s preklicem.¹⁸

Na območju današnje slovenske Štajerske so bile šele proti koncu 19. stoletja ustanovljene institucije,

¹³ Katalog rokopisov Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani (8 knjig).

¹⁴ *Vodnik po fondih in zbirkah NŠAL*.

¹⁵ Gl. tudi *Kapiteljski arhiv Ljubljana*.

¹⁶ Posch: Erzherzog Johann, str. 18–20 in 22–25; *Gesamtinventar des Steiermärkischen Landesarchivs*, str. 2–3.

¹⁷ *Vodnik po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva Ptuj*, str. 28–29.

¹⁸ *Gesamtinventar des Steiermärkischen Landesarchivs*, str. 15.

ki naj bi med drugim skrbele tudi za zbiranje arhivskega gradiva. Če odmislimo prenos škofijskega sedeža Lavantinske škofije iz Šentandraža v Maribor leta 1859 ter s tem tudi arhivskega gradiva, so tukaj začeli zbirati gradivo Mestni muzej Celje (ust. 1882), Muzejsko društvo Ptuj (ust. 1893; pozneje Mestni Ferkov muzej), Muzejsko društvo Maribor (ust. 1902) in Zgodovinsko društvo za slovensko Štajersko (ust. 1903). O sistematičnem zbiranju je lahko tukaj govor le pogojno. V ustanovitvenih listinah omenjenih institucij sta sicer določena ohranjanje in zaščita zgodovinskih spomenikov, a to ni bila njihova primarna in edina naloga, pač pa le ena od njih. To dokazuje tudi majhna količina pridobljenih arhivskih dokumentov v prvih letih njihovega delovanja in pa ogromne količine, ki so bile do druge svetovne vojne še shranjene na gradovih in v dvorcih ter sedežih teh in onih oblasti. Govor je tako lahko kvečjemu o zasnovah sistematične arhivske dejavnosti.¹⁹ Na omejen uspeh je seveda vplival tudi Štajerski deželni arhiv. Omenjena društva so z darili in nakupi od posameznikov pridobivala starejše arhivalije, a so do konca prve svetovne vojne in nastanka Države (nekoliko pozneje Kraljevine) Srbov, Hrvatov in Slovencev težko konkurirale strokovni organizaciji graške institucije.

Z razpadom Avstro-Ogrske in nastankom države oziroma kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev je bila med drugim tudi razdeljena Štajerska. Pretežni del nekdanje spodnje Štajerske je bil priključen na novo nastali »slovanski« državi. Štajerski deželni arhiv je s tem na tem območju izgubil svoje delovno področje, njegovo nalogo pa so prevzeli oziroma nadaljevali omenjena društva in muzeji. Seveda ne na strokovni ravni, na kakršni jo je predtem opravljal graški arhiv. Ob propadu skupne države je postalo žgoče tudi vprašanje pripadnosti arhivov in drugih kulturnih dobrin. Saintgermainška mirovna pogodba z Avstrijo (10. septembra 1919) je v nekaterih členih določala, da mora Avstrija vrniti določene arhivske dokumente, ki so neposredno zadevali zgodovino odcepljenih ozemelj. Dokončen sporazum o restituciji arhivskega gradiva med državama pa je bil sklenjen in podpisan 26. junija 1923 na Dunaju. Za starejše arhivsko gradivo je bilo načelno dogovorjeno, da ne bo vrnjeno, ampak si ga bo mogoče sposoditi (izjema so bile listine).²⁰ Štajerski del slovenske arhivske stroke se je na podpis pogodbe odzval naslednji mesec. V času historične

razstave v Varaždinu so se 19. julija predstavniki ZIDUMB ter muzejskih društev Maribor in Ptuj srečali na prijateljskem sestanku. Kot drugo točko so obravnavali vrnitev javnih in zasebnih arhivov, ki so bili v tujini in so se vsebinsko nanašali na ozemlje nekdanje spodnje Štajerske.²¹ Arhivska konvencija iz leta 1923 je osrjala v glavnem neuresničena. Nekateri gosposčinski in plemiški arhivi so ostali v avstrijskih arhivih.

Druga svetovna vojna in nemška okupacija slovenskega dela Štajerske sta tudi pri arhivskem gradivu terjali svoj davek. Nacistični režim je gradivo deloma uničeval deloma pa odvažal v svoja administrativna središča, precej škode pa so povzročili tudi posamezniki z ropanjem in uničevanjem. Na tem območju je arhivalije, predvsem trgov, mest, gospostev in župnij, zbiral Reichsgauarchiv (Štajerski okrožni arhiv). Svoje centre je imel v Mariboru, na Ptujju in najverjetneje še v Celju in Brežicah. Ob zavezniškem bombardiranju Ptujja leta 1945 je del arhivalij zgorel, mariborske pa so bile umaknjene v Stolzalpe v Murauu.²² Takoj po koncu vojne so stekla prizadevanja²³ za restitucijo dobrin, ki so bile odnesene z okupiranih območij in prepeljane v Avstrijo. Precej jih je bilo v naslednjih letih sicer vrujenih, vse pa ne.²⁴ Leta 1949 je bilo v mariborski muzej pripeljanih 143 zabojev gosposčinskih, trških in župnijskih arhivalij z območja slovenskega dela Štajerske. Gradivo in tudi popis je predala restitucijska komisija.²⁵

Čeprav je nemška arhivska služba na okupiranem območju delovala izredno organizirano, pa ji vsega, seveda tudi gosposčinskega in plemiškega gradiva, ni uspelo pobrati. Njegova nadaljnja usoda je bila v osnovi zakonsko določena že leta 1944 in nato še 27. januarja 1945, ko je predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta na osvobojenem ozemlju izdalo odlok o zaščiti knjižnic, arhivov, kulturnih in zgodovinskih spomenikov in naravnih znamenitosti. Zadnjega julija je nato ministrstvo za prosveto FDJ izdalo navodila za ustanavljanje in poslovanje zbirnih centrov. Septembra je nastal pri ministrstvu za prosveto v Ljubljani Federalni zbirni center za kulturnozgodovinske predmete z okrož-

¹⁹ *Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor*, str. X; *Vodnik po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva v Celju*, str. 7; *Vodnik po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva Ptuj*, str. IX in XI.

²⁰ Zwitter: Arhivska konvencija, str. 274–275.

²¹ *Vodnik po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva Ptuj*, str. XIII.

²² *Vodnik po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva v Celju*, str. 7.

²³ Pomembno vlogo pri tem je odigral zgodovinar Pavle Blaznik.

²⁴ Zwitter: Arhivska konvencija, str. 278.

²⁵ *Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor*, str. 932. Čeprav bi bilo pričakovati, da je omenjeni popis danes v Pokrajinskem arhivu Maribor, ga ni uspelo najti ne avtorju tega prispevka ne tamkajšnjim zaposlenim (op. a.)

nimi centri v Mariboru, Celju in Novem mestu. Omenjenemu centru gre pripisati precejšnje zasluge za ohranitev arhivskega gradiva. Deloval je do leta 1948. Deponirano spodnještajersko gradivo je bilo po ukinitvi centra predano v Osrednji državni arhiv Slovenije v Ljubljani ter v muzejske institucije na slovenskem Štajerskem.²⁶

Obdobje druge svetovne vojne in prva leta po njej je kljub omenjenim ukrepom terjalo precejšnje izgubo dragocenega arhivskega gradiva. Deloma so ga uničili domačini in okupator, nekaj pa ga je bilo za vedno izgubljenega v zavezniškem bombardiranju. V povojnem času so številni gradovi in tudi tamkajšnji arhivi ostali nezaščiteni. V nekatere so se začeli vseljevati kulturno neozaveščeni posamezniki in institucije, ki jim nekaj sto let star in popisan papir ni pomenil ničesar. Do neke mere jim tega niti ne gre zameriti, saj so bile rakrame življenjske razmere sila neugodne. Večino prebivalstva je skrbelo predvsem preživetje. Kakšna je bila usoda gradiva? Kot je že bilo omenjeno, ga je nekaj pristalo v Federalnem zbirnem centru, preostanek je ostal še leta nedoraknjen. To velja predvsem za arhive tistih gradov in dvorcev, ki v prvih povojnih letih niso dobili novih uporabnikov. Precejšnje količine gradiva pa so bile seveda tudi pokradene ali uničene. Ukradeno je bilo nato prodano in je pri zasebnih zbiralcih oziroma je določen del le-tega do danes v obliki zapuščin, donacij in prodaj že prišel v primerne institucije. Določen del gradiva pa je izgubljen za vedno. Kulturna neizobraženost, drugačni ideološki nazori ali kaj drugega je posameznike vodilo k temu, da so gradivo zažigali, vozili na smetišča in v papirne mline ali pa so vanj branjevke na tržnici zavijale svoje pridelke, mesarji pa meso. Kakšno je bilo meso, ki sta ga kakšna mati ali oče prinesla domov za kosilo, zavito v sto ali več let star in popisan papir, si verjetno danes ne želi skoraj nihče vedeti, kaj šele okusiti.²⁷

V 50-ih letih 20. stoletja so bili na slovenskem Štajerskem končno postavljeni temelji za razvoj sodobne arhivske stroke. Ustanovljene so bile tri samostojne arhivske institucije, katerih primarni cilj je bil seveda zbiranje in ohranitev arhivskega gradiva. Leta 1952 je bil kor samostojna enota obnovljen arhiv v Mariboru,²⁸ leta 1955 ustanovljen arhiv na

Ptuju in dobro leto pozneje še arhiv v Celju.²⁹ V naslednjih letih se je število gosposočinskih in plemiških arhivalij v arhivih še povečevalo, vendar ne več v tolikšni meri. K povečanju so največ prispevale donacije in prodaje posameznikov, nekaj gradiva pa je bilo na podlagi meddržavne pogodbe med letoma 1982 in 1985 vrnjenega iz dveh avstrijskih arhivov.³⁰

Pokrajinski arhiv Maribor je danes po številu fondov gosposočinskih in plemiških arhivov največji na slovenskem Štajerskem. Kdaj, od kod in na kakšen način je gradivo prihajalo v to ustanovo oziroma njene predhodnice, zaradi razmeroma poznega vodenja akcesijskih knjig in vrste napak v historiatih fondov, ni mogoče zanesljivo ugotoviti. Do leta 1960 je arhiv že prevzel vse pomembnejše in večje fonde, a je v naslednjih letih gradivo še nenehno prihajalo, seveda v manjšem obsegu oziroma fragmentarno. Poleg predaj gradiva iz Pokrajinskega muzeja sta za to obdobje omembe vredna še dva prevzema. Gradivo gospostva Jelše in imenja Korpule je prispelo leta 1963 od zasebnika iz Boke Kotorske, torej iz današnje Črne gore, dobrih pet let pozneje pa so zasebniki v arhivu deponirali še nekaj ščitnih pisem gospostev Negova, Lukavci in Gornja Radgona.³¹ Po količini največje pridobitve obravnavanih arhivskih dokumentov so iz časa pred letom 1950. Do ustanovitve Banovinskega arhiva sta ga določeno količino zbrala Muzejsko društvo in Zgodovinsko društvo za južno Štajersko, 143 škatel gradiva, ki ga je med drugo svetovno vojno zbral in pobral okupator, je bilo leta 1949 vrnjenih v sklopu repatriacije, 0,7 tm gradiva gospostva Puhentstajn je bilo leta 1934 kupljenega na dražbi, nekaj ga je verjetno zbral in predal Federalni zbirni center, ostanek je bil po vojni pripeljan z gradov ali pa so ga donirali posamezniki.³²

Na svojih arhivskih policah hrani arhiv gradivo v Mariboru ali njegovi okolici bivajočih plemiških družin D'Orsay, Gariboldi, Gödel-Lannoy, Herberstein, Pach, pl. Rattenberg, Pachta, Sulkowski, Twickl in Tegetthoff. Ohranjenih je za pribl. 1 tekoči meter (tm)) arhivalij posameznih družin iz časa

²⁶ Kodrič-Dačić: Federalni zbirni center, str. 52–54; Komelj: Leto 1945 in varstvo, str. 6–10.

²⁷ Zadavec: Administrativne knjige, str. 150.

²⁸ Banovinski arhiv v Mariboru je bil ustanovljen že leta 1933, a je kot samostojna enota prenehal obstajati leta 1941, ko je bil priključen mariborskemu muzeju (*1. odisej po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor*, str. X).

²⁹ *1. odisej po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor*, str. X; *1. odisej po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva Ptuj*, str. XV; *1. odisej po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva v Celju*, str. 8.

³⁰ *1. odisej po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva Ptuj*, str. XLVI.

³¹ PAM, Evidenčna knjiga o kupljenih, službeno prevzetih in podarjenih arhivalijah 1949–1968, 6. 5. 1963, 13. 11. in 28. 11. 1968.

³² PAM, Evidenčna knjiga o kupljenih, službeno prevzetih in podarjenih arhivalijah, 10. 9. 1949; *1. odisej po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor*, str. 934 in 941.

19. in prve polovice 20. stoletja, izstopa le višeska družina Gariboldi z 10 tm.³³

Izmed ohranjenih gosposočinskih fondov daleč najbolj izstopata Negova in Gornja Radgona. Arhivski oddelek Pokrajinskega muzeja ju je najverjetneje prevzel med letoma 1945 in 1949. Morda ju je deponiral Federalni zbirni center ali pa so arhivalije prišle neposredno z obeh gradov. Kakor koli, negovski fond obsega danes 45 tm, tisti iz Gornje Radgone pa 1 tm več. V arhivu so še manjše količine gradiva gospostev Hrastovec, Lemberg, Puhensrajn, Viltuš, Zgornja Polskava, Zgornji Maribor, Fala, Bisriški grad, Oplornica in Žiče in z Windisch-Graetzove posesti Konjice. V sklopu teh fondov je obenem še precej gradiva tistih plemiških družin, ki so imele imenovana gospostva določen čas v lasti, in sicer družin Trautmansdorff, Chorinsky, Brandis, Windisch-Graetz, Wurmbrand, Herberstein, Gall, Kommeter, Zabeo in še katere.³⁴

Osrednje mesto med starejšim gradivom Zgodovinskega arhiva na Ptujju zavzema Herbersteinov arhiv oziroma Arhiv zemljiškega gospostva Ptujski grad. Vsebuje gradivo združenih gospostev Gornji Ptuj, Hrastovec, Vurberk, Ristovec in Gornja Lendava oziroma gradivo plemiških družin Leslie (do leta 1802), Dietrichstein (do leta 1858) in Herberstein (od leta 1873 do 1945). Do leta 1976 so ga sicer še hranili na ptujskem gradu, a ga je dejansko že od leta 1945 dalje, ko je bilo vse premoženje družine Herberstein nacionalizirano, upravljal arhivski oddelek Mestnega muzeja oziroma od leta 1955 dalje arhiv. V prostore arhiva ni bil že prej preseljen zaradi preprostega razloga, pomanjkanja prostora. Vurberške in hrastovške arhivalije so bile na ptujski grad prepeljane v 20-ih letih 20. stoletja. Arhiv gradu Vurberk so najbrž prenesli, ko ga je leta 1907 družina Herberstein še tretjič kupila. Hrastovec je prišel ponovno v roke grofovske družine leta 1915. Trenutne raziskave kažejo, da je bil arhiv od tam prepeljan med prvo svetovno vojno. Leta 1926 ga je popisal Hans Pirchegger.³⁵

Hrastovski arhiv je v začetku 50-ih let prejšnjega stoletja postal kamen spotike med takratno mariborsko podružnico Državnega arhiva Ljudske Republike Slovenije in Mestnim muzejem Ptuj. Maribor ga je namreč hotel imeti zase, in sicer na osnovi dejstva, da je bil grad na njegovem območju delovanja. Za rešitev spora so bile ustanovljene različne

strokovne komisije, svoje pa so naredile tudi nekaterere državne institucije. Ptujski lobi je svoj prav razlagal z mišljenjem, da je arhiv nekdanjega gospostva Hrastovec sestavni del Herbersteinovega arhiva in je vsebinsko tako zelo povezan s Ptujem, da ga ni mogoče ločiti oziroma razdeliti. To je tudi obveljalo in leta 1955 je Državni arhiv izdal odločbo v prid Mestnemu arhivu Ptuj.³⁶

Herbersteinov arhiv je danes razbit na več fondov. Količina ohranjenega gradiva je izjemna. Fond Gospostvo Ptujski grad – Herbersteinov arhiv 1431–1950 obsega 378 škatel ali slabih 40 tm popisane gradiva, Gospostvo Ptujski Grad – Herbersteinov arhiv – knjige 1725–1946 vsebuje 749 knjig oziroma obsega 20 tm, Gospostvo Ptujski grad – Herbersteinov arhiv – sekretariat 1626–1944 obsega 0,5 tm; fond Gospostvo Hrastovec – spisi 1533–1898 obsega 117 škatel, Gospostvo Hrastovec – knjige 1757–1895 vsebuje 148 knjig oziroma obsega 7 tm, Gospostvo Hrastovec – urbarji 1555–1848 obsega 6 tm, Gospostvo Hrastovec – krajevno sodišče 1787–1849 vsebuje 24 škatel v obsegu 4 tm; fond Gospostvo Vurberk 1757–1945 vsebuje tri škatle in 94 knjig in obsega 3,5 tm; fond Gospostvo Gornja Lendava 1856–1862 obsega 4 tm; in fond Gospostvo Ristovec 1800–1879 8 tm.³⁷ Podrobno so trenutno popisani samo urbarji in urbarialni registri gospostva Hrastovec.³⁸

Izmed preostalih gosposočinskih fondov v tem arhivu je treba omeniti še fond Gospostvo Ormož. 0,8 tm gradiva je bilo arhivu predanega 21. avgusta 1987. Do takrat je bilo v sobi ormoškega gradu in je nekoč pripadalo grofici Wurmbrand-Stuppach. Njena pravna naslednica Flory Wurmbrand iz Münchna ga je prek odvetniške pisarne Alič predala omenjenega leta v arhiv.³⁹

Razmeroma skromna zbirka listin vsebuje dve plemiški diplomii. Prvo je 10. maja 1790 cesar Leopold II. podelil zakupniku gospostva Gornji Ptuj Francu Korpanu. Ta si je položaj med plemstvom prislužil z zaslugami v kmetijstvu in živinoreji ter za skrb za izboljšavo cest v obdobju devetletnega upravljanja ter enajstletnega zakupa omenjenega gospostva.⁴⁰ Nekoliko mlajša plemiška diploma je

³³ *Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega muzeja Maribor*, str. 967–970 in 1056.

³⁴ *Ibid.*, str. 930–958.

³⁵ *Vodnik po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva Ptuj*, str. 283–284, 288, 291 in 293–294.

³⁶ Hernja Masten: *Urbarji gosposočine Hrastovec 1555–1848*, str. 7.

³⁷ *Vodnik po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva Ptuj*, str. 282–296.

³⁸ Hernja Masten: *Urbarji gosposočine Hrastovec 1555–1848*, str. 7.

³⁹ *Vodnik po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva Ptuj*, str. 281–282.

⁴⁰ ZAP. Zbirka listin, 33/191, Plemiška diploma Franca Korpana z dne 10. 5. 1790.

diploma Matije Kozaka. Tajnika hrvaško-slavonskega bana je ogrsko-hrvaški kralj Franc I. poplemenitil 21. maja 1802. Historiat poti prve diplome v arhiv ni znan, zapis na prvi strani druge pa razkriva, da jo je ptujski gostilničar Jakob Koser, lastnik gostilne Novi svet, podaril Muzejskemu društvu avgusta 1925.⁴¹ V ptujski zbirki listin je tudi nekaj arhivskih dokumentov, ki z listinami nimajo nič kaj skupnega. Eden takšnih je na pergamentu naslikani rodovnik Marije pl. Brandenau-Millhoffen. Tri generacije prednikov tako po očetovi kot tudi po materini strani razkrivajo še plemiške priimke Curti, Schlangenberg, Niermberg, Rosenthal in Adami.⁴²

Kar zadeva plemiške arhivalije, je potrebno omeniti še gradivo plemiških družin Dienersperg in Lepel. V fondu Zbirka muzejskega društva hrani prujski arhiv mapo načrtov, slik, zemljevidov, skic, povezanih z baronsko družino Dienersperg, v rokopisni zbirki pa rokopisne spomine Franca Ksaverja, barona Dienersperga (1773–1846), in njegovega sina Antona Aleksa (1820–1899).⁴³ Gradivo baronske družine Lepel je bilo najdeno na podstrešju hiše v Cankarjevi ulici 8 na Ptujju, arhivu pa predano 27. decembra 1990. Takratni pristojni arhivist je gradivo ovrednotil kot gosposčinsko in ga uvrstil v fond Gradivo posesti Štatenberg z mejnimi letnicami po 1850 do 1941.⁴⁴ Nadaljnji arhivski postopki v zvezi s hrambo in popisom gradiva niso bili sproženi. Do srede leta 2011 je namreč ležalo v dveh neprimernih škatlah na vrhu kovinske omare, v zadnjem ptujskem vodniku po gradivu iz leta 2009 pa ni omenjeno. Kakor koli, napaka arhivista v zvezi z vsebino je opravičljiva. Pavel baron Lepel in njegova žena Edita, rojena baronica Nugent, sta bila lastnika veleposesti Štatenberg v dvajsetih letih 20. stoletja. Štatenberskega gradiva je nekaj, a dosti manj, kot je gradiva družine. Prav tako je v fondu tudi precej gradiva prednikov Edite Nugent. Poleg gradiva baronske družine Nugent je v tem fondu moč najti še dokumente Editine matere Irme, rojene baronice Marsovszky. Šest škatel korespondence, pogodb, dopisnih kart in razglednic, risb, plakatov, not, kuharskih receptov in menijev, tožbenih spisov, ozna-

nil porok in osmrtnic, vizitk in fotografij je nastajalo med letoma 1862 in 1927.⁴⁵

15 škatel obsegajoča zbirka gradiva, imenovana Varia, je nastajala v letih od 1954 do 1983 in jo sestavljajo arhivalije, ki jih je arhivu leta 1954 predal Mestni muzej Ptuj, donacije posameznikov ter arhivalije, ki niso našle mesta v obstoječih fondih.⁴⁶ Iskanje plemiškega gradiva v tem fondu zelo spominja na iskanje igle v kopici sena, a s srečnim koncem. V škatlah se namreč skrivajo ločitvena tožba Suzane Felicite grofice Trilleck, rojene pl. Gallenberg, proti možu Juriju Andreju iz leta 1639, pobotnica Janeza Kristijana barona Schaffmana Alojziji Mariji Jožefi grofici Leslie zavoljo prodaje posesti Sv. Marko nižje Ptuja iz leta 1736, vabilo na poroko Karla kneza Schwarzenberga z Jožefino grofico Wraslaw iz leta 1823, poročni list Friderika Leopolda viteza Gasparinija in Emilije Jožefe pl. Tigrenberg iz leta 1865, domovnica Radoslava pl. Fodroczyja iz leta 1917, oznanilo vdove Irme grofice Wurmbrand-Stuppach, rojene pl. Pongratz, o poroki z Gvidom Georgievitsem, pl. Apadia, iz leta 1918, nekaj pisem grofa Herbersteina iz prve polovice 20. stoletja, kot tudi osmrtnici grofa Janeza Jožefa in grofice Marije Ane Herberstein iz leta 1944.⁴⁷

Še najmanj gradiva iz gosposčinskih in plemiških arhivov hrani Zgodovinski arhiv Celje. Če odmislimo precejšnjo količino zemljiških knjig, je preostalih arhivalij za dober vzorec. Večjo količino gradiva posameznih gosposčinskih fondov tukaj predstavlja le gradivo cerkvenega gospostva Gornji Grad, preostalo se bolj ali manj fragmenti. Slabo desetletje nazaj je arhiv v upoštevanja vredni količini hranil le gradivo gospostva Podčetrtek, in sicer iz obdobja, ko je bilo v lasti grofovske družine Attems. Večino gradiva omenjenega gospostva je že leta 1949 pobral Osrednji državni arhiv Slovenije, preostalo se je uslužbencem verjetno zdelo nepomembno in so ga pustili. Naslednjih devetnajst let je počasi propadalo na gradu. Ko se je leta 1968 Gozdno gospodarstvo Celje izselilo iz gradu in je pustilo sobo z delom starega arhiva odprto, je Zavod za spomeniško varstvo o tem obvestil Celjski mestni arhiv, ta pa je nato preostale kose starega gradiva zbral in jih 27. maja pripeljal v Celje. Skupno se ga je nabralo za 2,2 tm ali 22 arhivskih škatel. Popisovalka gradiva Ivanka Zajc-Cizelj ga je nato kronološko in tematsko uredila ter ga obenem v

⁴¹ ZAP, Zbirka listin, 42/225, Plemiška diploma Matije Kozaka z dne 21. 5. 1802.

⁴² ZAP, Zbirka listin, škatla 46, Rodovnik Marije, pl. Brandenau-Millhoffen, nedatiran.

⁴³ ZAP, 6/65, ZMD – Plemiška rodbina Dienersperg; ZAP, Rokopisna zbirka, R-45, Zgodovina plemiške rodbine Dienersperg; Omenjene rokopisne spomine je že objavil Boris Golec, in sicer v Golce: Trpljenje »celjskega« Werrberja, str. 15–67.

⁴⁴ ZAP, Akcisijska knjiga, tekoča številka vpisa 233 z dne 27. 12. 1990.

⁴⁵ ZAP, Baronska družina Lepel.

⁴⁶ Jurkovič: *V arha 1634–1983*, str. 5.

⁴⁷ ZAP, Zbirka Razno arhivsko gradivo – Varia, 3/41, 5/61, 8/95, 9/139, 9/149, 12/176, 12/178 in 12/192.

skladu z zakonskimi predpisi in po posvetovanju z vodjo strokovne službe nekaj rudi izločila.⁴⁸ Po temeljitem pretresu ga je ostalo za 11 škatel. Sega v obdobje med letoma 1706 in 1954. Hranijo ga v fondu Zbirka graščine Attems v Podčetrtku.⁴⁹

Dve leti poprej je Pokrajinski muzej izročil arhivu 91 listin in nekaj drugih arhivalij, zbranih v muzeju, ter gradivo okrajnega zbirnega centra.⁵⁰ Kot kaže, je po ukinitvi okrajnega urada Federalnega zbirnega centra tamkaj zbrano gradivo prešlo v omenjeni muzej in šele 18 let pozneje v celjski arhiv. V letih 2001, 2003 in 2005 pa se je količina gosposčinskih arhivalij v arhivu precej povečala, in sicer zaradi izmenjave nekaterih fondov s Pokrajinskim arhivom Maribor. Ta je predal predvsem graščinske, župnijske in trške arhivalije iz slovenske Štajerske za čas od 16. do 19. stoletja, ki so nastale na območju delovanja celjskega arhiva in jih je 10. septembra 1949 restitucijska komisija predala v sklopu repatriacije. Na tem mestu je treba posebej omeniti kar 13,2 tm gradiva gospostva Gornji Grad, fondi gospostev Ponikva, Brestanica (Rajhenburg) in Turn pod Brestanico, Šoštanj, Turn pri Velenju, Jelše, Heggenberg pri Vranskem, Socka (Einöd), Ransperk in Šalek pa so pridobili za pribl. 0,2 tm rokopisnega gradiva in nekaj predvsem urbarialnih knjig oziroma registrov.⁵¹ Preostale gosposčinske in plemiške arhivalije je mogoče prešteti na prste. V fondu patrimonialnega sodišča gospostva Blagovna je shranjena zapuščinska razprava Janeza pl. Gadolle iz leta 1832, v fondu Varia so tri plemiške diplome iz 19. stoletja, v zbirki urbarjev je dobrih sto urbarjev in urbarialnih registrov, v zbirki listin so najpomembnejše zagotovo tiste grofov Celjskih, za 0,1 tm pa je tudi dokumentov v zvezi s posestjo kneza Windisch-Graetz v Konjicah za obdobje med letoma 1923 in 1930.⁵²

Z gotovostjo lahko trdimo, da brez muzejskih ustanov, društev, repatriacije in Federalnega zbirnega centra ter peščice kulturno zavednih posameznikov slovenski arhivi po količini in raznovrstnosti gradiva spodnještajerskih gospostev in plemiških družin še zdaleč ne bi bili tako opazni in zanimivi za raziskovalce, kot trenutno so. Kljub temu pa je potrebno reči, da brez obiska arhivov v tujini, predvsem avstrijskih, kake celostne in mikrozgodovinske študije posameznih gospostev ali plemiških družin skorajda niso mogoče. Nekakšno izjemo morda predstavlja samo gradivo tukajšnjih posesti plemiških družin Trautmansdorff, Herberstein in Attems. Le-to je namreč skorajda v celoti preživelo vojno vihro in dogodke po njej. Usoda in stanje plemiškega in gosposčinskih fondov družine Attems sta zelo pestra in raznovrstna ter si zaslužira nekoliko natančnejše analize. Ne nazadnje je tudi ohranjeno gradivo izjemnega pomena za raziskovanje štajerske in slovenske zgodovine.

Kot pa je že bilo omenjeno, je imela družina Attems do konca druge svetovne vojne na slovenskem Štajerskem še tri centre upravljanja posesti, in sicer gradove Podčetrtek, Brežice in Slovenska Bistrica. Med povojno morijo so Ferdinanda Attemsa, njegovo ženo Wando in sina Emila Hansa ubili, njihovo tukajšnjo posest pa nacionalizirali. Celoten gosposčinski arhiv Podčetrtega je ostal bolj ali manj nedotaknjen, prav tako brežiški in bistriški. Ta dva sta bila nato deponirana v Federalnem zbirnem centru, arhiv Podčetrtega pa je ostal na gradu. Tam je ostal do 15. septembra 1949, ko ga je Gozdna uprava Podčetrtek Gozdnega gospodarstva Celje izročila Osrednjemu državnemu arhivu Slovenije v Ljubljani.⁵³ Prvi delni popis arhiva je iz leta 1758 in je nastal ob zamenjavi upravnikov na gospostvih. Na novo določeni upravnik Franc Anton Prothasi je taktat popisal le gradivo v grajski pisarni. Obsega predvsem različne vrste registrov, dolžniških knjig in inventarjev – listine niso popisane – napisanih od konca 17. stoletja naprej. Način in kraj hranjenja preostalega starejšega gradiva, tj. tistega, ki ni bilo več v uporabi na gradu Podčetrtek, je viden iz še enega zapuščinskega inventarja, in sicer grofa Jožefa Attemsa iz leta 1773. Večji dokumenti, kot so šiftni registri, registri gornine ter drugi registri in knjige, so bili shranjeni v posebni skrinji, preostale arhivalije pa so bile v arhivski omari, v kateri je bil priložen tudi oštevilčeni popis.⁵⁴ Na vsega dva in en goldinar

⁴⁸ *V arhivu spomenikov*, 12 (1969), str. 124; Zajec-Glazelj: *Zbirka graščine Attems v Podčetrtku*, str. 1.

⁴⁹ *Vodnik po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva v Celju*, str. 324.

⁵⁰ *Ibid.*, str. 9.

⁵¹ PAM, Menjava arhivskega gradiva med PAM in ZAC z dne 21. 9. 2001; PAM, Menjava arhivskega gradiva med PAM in ZAC z dne 21. 3. 2003; PAM, Zapisnik o predaji oziroma prevzemu arhivskega gradiva z dne 24. 5. 2005.

⁵² *Vodnik po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva v Celju*, str. 139, 227–234 in 243; Pred vrnitvijo gradiva iz Avstrije je bila v posesti tega arhiva samo ena listina iz pisarne grofov Celjskih (*ibid.*, str. 11); Urbarji in urbarialni registri zadevajo dominikalne, rustikalne, gorskopravne prihodke in preostale pravice gospostev ali imenj Brestanica in Turn pod Brestanico, Brodi, Gornji Grad, Konjice, Kostanjevica na Krki, Lemberg, Neustockl, Oplotnica, Planina pri Sevnici, Rueß, Sv. Peter pod Svetimi Gorami, Šmarje pri Jelšah, Tcharje, Vrbovec, Žiče in Žovcnec (*Vodnik po urbarjih*, str. 19).

⁵³ *Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije*, str. 109.

⁵⁴ Srl.A, LR, karton 41, Zapuščinski inventar Jožefa grofa Attemsa 1773, fol. 142–142^v.

ocenjeni arhivska skrinja in stara skrinja sta ležali v *officier zimmer*,⁵⁵ ki bi bila lahko istovetna s prej omenjeno grajsko pisarno, saj ta v Jožefovem inventarju ni omenjena.

Gradiva je bilo iz leta v leto vedno več, do druge polovice leta 1949 pa je ostalo na gradu Podčetrtek. Kmalu po koncu druge svetovne vojne (8. avgusta 1945) je nadgozdar Podčetrtega Franc Požarnik sestavil inventar grajskih premičnin, ki so bile predtem v lasti dr. Ferdinanda Attemsa.⁵⁶ Gradivo v skrbno narejenem popisu ni omenjeno. Najverjetneje zato, ker Požarniku to ni predstavljalo nobene vrednosti, saj njegov popis obsega le v denarni vrednosti ovrednotene premičnine, torej predvsem tiste, ki so potemtakem po njegovem mnenju imele določeno vrednost. Možno je, da je bilo gradivo shranjeno v kateri od 35 omar, skupno ocenjenih na 10.000 dinarjev.⁵⁷

Prvi postopki, ki so pripeljali do predaje gradiva v takratni Osrednji državni arhiv Slovenije, so se začeli sredi leta 1949. Takrat je namreč nekdo z Gozdne uprave Podčetrtek poslal dopis Slovenski akademiji znanosti in umetnosti (SAZU) v zvezi s knjigami, slikami in arhivom, ki so bili v gradu. Njen predsednik France Kidrič je 18. junija odgovoril Gozdni upravi, da je SAZU pripravljena pregledati omenjene stvari, saj bi se med njimi – tu so bile mišljene predvsem knjige in slike – lahko skrivali tudi kakšni redki primerki. Zato se je odločil, da bo poslal svojega zastopnika, da si omenjene stvari ogleda.⁵⁸ Ali je sicer neimenovani zastopnik našel kakšno rariteto, ni moč ugotoviti, saj usoda slik in knjig ni znana. Dejstvo pa je, da so vse izginile brez sledu. Na radost zgodovinarjev se usoda ni poigrala na enak način tudi z arhivalijami. O njih in predaji le-teh je SAZU obvestila Osrednji državni arhiv Slovenije. Dne 7. julija se je namreč na gradu oglasil uslužbenec Arhiva Modest Golia. Z namestnikom upravnika se je dogovoril, da bo arhiv poslal prazne zaboje z vlakom do postaje Mestinje, za organizacijo prevoza od tam do Podčetrtega pa je moralo poskrbeti Gozdno gospodarstvo. Dodatna navodila o predaji je v Podčetrtek posredoval še takratni ravnatelj arhiva Jože Maček. V dopisu je naznanil, da so bili zaboji poslani »brzovozno« 12. julija in da se bosta čez šest dni na gradu oglasila dva arhivska

uslužbenca, da vložita arhivalije v zaboje. Po opravljenem delu na gradu je gozdno gospodarstvo moralo še odposlati zaboje, stroške za potovanje pa je pokril Osrednji državni arhiv Slovenije.⁵⁹ V Ljubljano je devet zabojev z arhivalijami prispelo 15. septembra 1949. Gradivo ob prevzemu ni bilo urejeno, poleg tega pa je bilo zaradi neprimerne hrambe, in to predvsem med drugo svetovno vojno, tudi močno poškodovano zaradi vlage. Arhiv je nato gradivo uredil po shemi za ureditev gradiva gospostev in ga leta 1962 tudi popisal. Pretežni del gradiva s podčetrškega gospostva se tako danes nahaja v Arhivu Republike Slovenije v velikem fondu zemljiškega gospostva Podčetrtek, Hartenštajn in Olimje.⁶⁰ Fond z oznako AS 768 vsebuje gradivo, nastalo med letoma 1558 in 1926, ki obsega 22,5 tm, od tega je 223 knjig in 112 fasciklov spisov.⁶¹

Kor je bilo že omenjeno, je arhiv gradu Brežice po vojni pristal v Federalnem zbirnem centru. Ali je bil najprej deponiran v celjskem uradu ali neposredno v Ljubljani, ta hip še ni mogoče ugotoviti, ker ni raziskav in arhivskega gradiva s to temo. Po ukinitvi omenjenega centra je bil leta 1948 deponiran v Osrednjem državnem arhivu v Ljubljani. Manjši del gradiva pa je v arhiv prišel dobro leto pozneje, in sicer v sklopu grajskega arhiva Podčetrtega. Ohranjeni fond z oznako AS 726 je danes eden večjih štajerskih gosposočinskih fondov v slovenskih arhivih in vsebuje gradivo iz obdobja med letoma 1638 in 1926. Obsega 44 tm oziroma natančneje 167 fasciklov in 248 knjig.⁶² Še danes aktualen arhivski popis fonda Gospostva Brežice je leta 1953 napravila Majda Smole.⁶³

Precej obsežen gosposočinski arhiv je imela družina Attems tudi v svojem matičnem gradu oz. domovanju v Slovenski Bistrici. Po koncu druge svetovne vojne se je v njem nastanila jugoslovanska

⁵⁵ Ibid., fol. 148'.

⁵⁶ ZAC, ZAC 1020, šk. 10, zv. Poročila, inventarni popis, Inventar premičnin v bivši lasti dr. Ferdinanda Attemsa v gradu Podčetrtek 1945, str. 1.

⁵⁷ Ibid., str. 1.

⁵⁸ ZAC, ZAC 1020, šk. 10, zv. SAZU – pregled in prevzem arhiva Attems Podčetrtek, Dopis SAZU Gozdni upravi Podčetrtek z 1949, str. 1.

⁵⁹ ZAC, ZAC 1020, škatla 10, zvezek SAZU – pregled in prevzem arhiva Attems Podčetrtek, Dopis Osrednjega državnega arhiva Slovenije Gozdnemu gospodarstvu Podčetrtek z 1949, str. 1.

⁶⁰ Ta fond zajema gradivo omenjenih treh gospostev zato, ker so bila v času, ko so bili lastniki grofje Attemsi, združena, tj. imela so skupnega upravnika ter upravo in zato tega gradiva ni bilo mogoče ločiti na posamezna gospostva. Ob nakupu gospostva Olimje leta 1805 so grofje Attemsi dobili tudi arhiv tega gospostva in so ga po omenjenem letu preselili v grad Podčetrtek. Arhivalije, nastale med letoma 1604 in 1805, je bilo mogoče ločiti od preostalega gradiva, zato jih je ARS uvrstil v samostojen graščinski fond, imenovan Gospostvo Olimje z oznako AS 763. (*1 oditek po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije*, str. 107 in 109).

⁶¹ Ibid., str. 109.

⁶² Ibid., str. 85.

⁶³ Smole: *Inventar brežjskega arhiva*, 33 str.

armada in celotno arhivsko gradivo ter seveda še druge premičnine zaplenila. Šele dovoljenje Federalnega zbirnega centra je arhivu, ki je takrat deloval še v sklopu Pokrajinskega muzeja Maribor, omogočilo pridobitev starejšega gradiva gosposčinskega arhiva. Da je bilo pred prevzemom nekaj gradiva že odrujenega, ne gre dvomiti. Še leta 1993 je Pokrajinski arhiv Maribor z nakupom od zasebnega zbiralca dopolnil omenjeni fond s sedmimi štiftnimi registri, manjša dopolnitev pa je bila nazadnje leta 2001. Iz peščice plemiškega gradiva se spleča izpostaviti uradne in zasebne dopise družine Atrems iz obdobja med letoma 1726 in 1895 ter albume z njenimi fotografijami iz različnih krajev iz obdobja med letoma 1860 in 1923. Omenjeni gosposčinski fond danes obsega 6,4 tm gradiva iz obdobja med letoma 1587 in 1944. Izredno podroben popis je leta 2004 v obliki strokovne monografije pripravil redanji arhivist Ivan Fras.⁶⁴

Kolikšna količina dokumentov iz plemiških in gosposčinskih arhivov je danes v zasebni lasti, ni in najverjetneje nikoli ne bo znano. Zakonska pobuda za prijavo in popis takšnega arhivskega gradiva najverjetneje ne bi bila preveč uspešna. Nezaupanje Slovencev do uradnih organov zaradi strahu pred morebitnim odvzemom je preveliko in ni pričakovati, da bi bili zbiralci pripravljeni prijaviti dokumente iz svojih zbirk, vsaj večina ne. Kakšnih večjih zbirk v zasebnih rokah tako ali tako tudi ni, le posamezni dokumenti. Ti so bili pridobljeni na različne načine. Z nakupi na dražbah ali od posameznikov, ki so izkoristili poveljne razmere in si jih pridobili na nelegalen način. Nekaterim so bili tudi darovani. Zanimiva je usoda zapuščine lastnice gradu Sevnica Mathilde Traenkel, rojene grofice Arco-Zinnerberg. Z darilnima pogodbama je skorajda vse svoje premično premoženje zapustila predvojni grajski upravnici Elizabeti Fleischer, le-ta pa leta 1971 svoji prijateljici Mariji Štorgl, hčerki zadnjega grajskega upravnika. Ko je Marija sčasoma izvedela, da živijo v Sevnici posamezniki, ki aktivno raziskujejo zgodovino kraja in okolice, se je odločila, da jim darovane dokumente in fotografije podari. Prva predaja, in sicer vrečke fotografij, se je zgodila na železniški postaji v Sevnici. Marija je omenjeno vrečko izročila Jožetu Peternelu na peronu kar z vlaka. Nekoliko pozneje mu je podarila še preostale groficiine fotografije in dokumente. Teh je za dve obsežni mapi oziroma dobrega 0,1 tm. Po Peternelovi smrti v letu 2010 je omenjena zbirka prešla v

last njegovega prijatelja in zbiralca ter raziskovalca lokalne zgodovine Oskarja Zorana Zeliča.⁶⁵

Omenjeni primer jasno dokazuje, da so (lahko) zasebni zbiralci pomemben dejavnik pri reševanju arhivskega gradiva. Njihova poznanstva na lokalni ravni jim dajejo prednost pred arhivskimi institucijami, saj jim omogočajo boljši dostop do fragmentarno raztresenih arhivalij in pregled nad njimi, njihova lastna kulturna iniciativa pa zagotavlja nadaljnji obstoj oziroma ohranitev omenjenih kulturnih spomenikov. Seveda pa izhajajo iz tega razmerja tudi obveznosti. Dolžni so poskrbeti, da bodo po njihovi smrti ali prenehanju zbiranja arhivalije prišle na varno, bodisi kulturno ozaveščenemu posamezniku bodisi primerni instituciji, torej arhivu.

Andrej Hozjan: Arhivi plemiških družin – posestnikov v Prekmurju

V prostoru, ki je bil po sklepih mirovne konference v Versaillesu ter nato v Trianonu 1919/1920 izločen iz madžarskega državnega prostora in priključen novi Kraljevini SHS/Jugoslaviji ter za katerega se je kot nov geopolitični pojem v naslednjih desetletjih med slovensko govorečim prebivalstvom izoblikovalo poimenovanje Prekmurje, med na novo nastalo madžarsko narodno manjšino pa regionim Muravidék, so bile od konca 12. st. naprej pa vse do konca 1. svetovne vojne (posamezniki pa celo do let pred začetkom 2. svetovne vojne) lastniki zemlje številne bolj ali manj znane plemiške in magnatske družine oziroma visoko plemstvo. V srednjem veku so bile to – z listinsko dokazljivo posestjo – družine: Amade/tudi Omode, Hahold-Buzád/ = od 14. stoletja Banići pl. Dolnjelendavski (madž. Bánffy de Alsólendva), Kroški (de Korong), Pethened/= Petanjski, Petanjčarji (de Peraniz/Petáncz), Prosenjakovski (de Prosznyákfa), Seči Gornjelendavski (Széchy de Felsőlendva) in na prelomu 15. in 16. stoletja Žekel (Székely). Po letu 1526 so se ob teh (do konca zgodnjega novega veka so vse brez izjeme izumrle) pojavile še plemiške družine in posamezniki: d'Arco oziroma Bogenski, Balogh, Barthyány, Csáky, Derstfy, Dietrichstein-Proskau-Leslie, Ebergényi, Esterházy pl. Galánta, Festetics, Gyika, Hatzfeldt-Weisweiler, Hertelendy, Inkey, Kéry, Lippich (slov. Lipič), Marics (Marič), Mlinarics (Mlinarič), Nádasdy pl. Fogarás, Poppel pl. Lobkovic (de Lobkowitz), Rima-Seči pl. Rima-

⁶⁴ *Udružba po fundih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor*, str. 927–928; Fras: *Iskustvo gosposčine Bistriški Grad*, str. 13.

⁶⁵ Zelič: Grad Sevnica, str. 18–19; informator: Oskar Zoran Zelič, 4. 3. 2011.

seč (Rima-Széchy de Rima-Szécs), Salm, Sigray, Sina, Szapáry pl. Murska Sobota, Szécsisziget in Szapár (Rima-Széchy de Muraszombat, Szécsisziget és Szapár), Széchenyi, Szobotin (Sobotin), Wallsee ter Wimpffen-Zichy.⁶⁶ Ob njih pa je bilo še večje število družin nižjega plemstva in tudi meščanskih družin ter posameznikov, ki pa so imeli v lasti oziroma v dednem zakupu ne več kot 10 do 12 kmetij in jih je tu nesmiselno naštevati. Dobro je vedeti, da v današnjem Prekmurju ni bilo večje cerkvene (škofijske, župnijske) ali samostanske posesti razen nekaj vasi na skrajnem severnem robu Goriškega, ki so nekdanj spadale k cistercijanskemu samostanskemu gospostvu Monošter (Szentgotthárd), njegovo gradivo pa je bilo uničeno oziroma je v tujini. Z arhivskim sporazumom med državama, sklenjenim nato v 20-ih letih 20. stoletja, se ni v Jugoslavijo vrnilo prav nič od tedaj še ohranjenih arhivov teh plemiških družin. Znano je, da je danes večji del še ohranjenega gradiva v madžarskih, avstrijskih, čeških in slovaških arhivih, nekaj sicer podrobneje neznanega gradiva pa je tudi še v romunskih. Prav je, da tu ponudimo informacije o usodi ter stanju teh virov v Sloveniji.

Ob koncu 1. svetovne vojne se je večina tedaj tu živčih plemiških posestnikov umaknila na varno. Svojemu upravnemu osebju so naložili skrb za svojo premično in nepremično premoženje, a to ni zadržalo izbruhov nemirov. Dejansko so bili tedaj oziroma vnovič tudi med zaključnimi operacijami ter po koncu 2. vojne oplenjeni gradovi sedeži gospostev v krajih Gornja Lendava/danes Grad, Beltinci in Rakičan. Pregled prevzemnih zapisnikov Federalnega zbirnega centra o prevzemih predmetov v sklopu kulturne dediščine v Prekmurju v letih 1946 in 1947 priča, da o kakem spisovnem arhivskem gradivu ni bilo govora.⁶⁷ Zato ni ostalo – razen nekaj drobcev listinskih virov – prav nič ohranjenega gradiva o recimo več stoletja trajajočem življenju rodbine Seči Gornjelendavski na gradu z isti imenom (1365/1366–1540), kot tudi o upravi te in njej priključene posesti z gradovoma Murska Sobota in

Rakičan v času te družine ter še iz časa njenih dedičev oziroma naslednjih lastnikov, ki so stalno ali le občasno živeli v obeh imenovanih gradovih: Székely/Zekel, Salm, d'Arco/Bogenski, Poppel Lobkovic (16. st.) Rima-Seči ter Nádasdy (pozno 16. st.–1856). Podobno ni ostalo skoraj nič gradiva iz okrog 450 let dolgega življenja družine Hahold-Buzád oziroma od 14. stoletja Banič Dolnjelendavski na gradu z istim imenom (konec 12. st.–1645). Neznana je tudi usoda zajetnega arhiva družine Szapáry, ki je skoraj 250 let (od okrog 1688/89–1934) neprekinjeno živela v svojem gradu v privilegiranem trgu Murska Sobota. Gotovo je bilo nekaj gradiva uničenega še med 2. svetovno vojno ter po koncu vojne. A gradivo so začeli izločati, uničevati in tudi načrtno odvažati v smislu centralizacije gradiva v rodbinskih arhivih že v prejšnjih stoterjih (npr. Esterházyji, Csákyji). Kot vzroke naj omenimo le najhujše pretrese, ki so prizadeli tudi to pokrajino, tako čas zarotniških grofov Güssinških (okrog 1297–1319), vojno med cesarjem Friderikom III. in kraljem Matijo Hunyadijem Korvinom ter seveda dobo osmanskega ogrožanja v večjem delu 17. in nara še pustošenje krucev v začetku 18. stoletja, v katerih sta bila močno prizadeta vsaj gradova Gornja in Dolnja Lendava.

Nekaj gradiva so prevzele družine posestne naslednice izumrlih družin. Tako so se manjši deli arhiva družine Banič Dolnjelendavski – predvsem gradivo o obsegu posesti – danes ohranili v arhivih družin Batthyány, Csáky, Esterházy in drugih ter v arhivu madžarske kraljeve komore. Podobno se je zgodilo z deli gradiva družin Seči Gornjelendavski ter Rima-Seči in še nekaterih, ki so danes tudi v arhivih družin Batthyány-Strattmann oziroma njihovih potomcev z imeni Draskovich/Drašković, Festetics, Széchenyi, Zichy ter drugih. Konkretno korake za evidentiranje ter snemanje gradiva, shranjenega v madžarskem državnem arhivu (MOI), na mikrofilme sta na pobudo Slovenske akademije znanosti in umetnosti od zgodnjih 70-let 20. st. naprej opravljala dr. Ivan Zelko in Franc Šebjanič. Tako so danes v Arhivu Republike Slovenije na voljo mikrofilmi iz arhivov omenjenih družin. Arhiv družine Batthyány v Güssingu je v 30. letih preteklega stoletja še pred uničenjem ob koncu 2. svetovne vojne popisal gradiščanski deželni arhivar Josef Karl Homma. Na podlagi tega popisa je avtor tega teksta objavil inventar tistih delov, ki so se nanašali na ozemlje Prekmurja. Tudi na gradu Forchtenstein (Gradiščansko oziroma Burgenland) je ohranjen obsežni posestni arhiv družine Esterházy, v katerem je večja količina gradiva njene dolnjelendavske veleposesti. Gradivo je popisal in v inventarju izdal Andrej

⁶⁶ Podatki povzeti po avtorjevem poznavanju razmer in po objavljenih popisih zemljiških lastnikov, kot upr.:

- za leto 1598: *Az 1598. évi házösszeírás*. Županija Vas (Železno), str. 524–561, in Županija Zala, str. 564–597.

- posebej za gornje Prekmurje, nekdanj del Železne županije: Fényes, *Vas Vármegye*, str. 21–22; županijski posestniki oziroma direktni člani plemiške zbornice županijske skupščine Železne županije.

- posebej za dolnje Prekmurje, nekdanj del Županije Zala: *Magyarország történeti helynévtára. Zala megye (1773–1808)*, zv. I.: Zalaörségi járás, str. 22–63.

⁶⁷ ARS, AS 231, sk. 89, dokumentacija FZC.

Hozjan.⁶⁸ Družinski arhiv rodbine Csáky, ki ga kot zasebni fond hrani Avstrijski državni arhiv (Österreichisches Staatsarchiv) oz. Ilšni, dvorni in državni arhiv (Haus-, Hof und Staatsarchiv), vsebuje ohranjeno gradivo gospostva Beltinci iz časov lastnikov od zarotnika Franca III. Nádasdyja – sicer le nekaj posamičnih enot,⁶⁹ obeh grofov Jurijev Széchényijev, nato generala Ladislava Ebergényja ter njegove žene in končno družine Csáky, se pravi za čas od srede 17. do konca 18. stoletja. V rodbinskem fondu družine Poppel Lobkovic, ki je danes v Osrednjem češkem državnem arhivu v Pragi, je tudi nekaj gradiva o posesti v okviru gospostev Gornja Lendava in Murska Sobota; podobno bi bilo pričakovati o rodbinskem fondu grofov Salmov-Reiffenscheidtov za njihov del posesti Gornja Lendava, ki so ga imeli v rokah v drugi polovici 16. stoletja.

Kaj je danes od nekdanjih obsežnih arhivskih korpusov iz Prekmurja sploh še moč najti v Sloveniji? Pravzaprav le še skromne preostanke:

1. murskosoboško gradivo grofov Szapáry pl. Murska Sobota, Szécsizigetov in Szapárjev je bilo očitno večinoma uničeno. Posamične kose so si očitno pridobili tudi posamezniki. Majhen del družinskega arhiva pa je po 2. svetovni vojni prišel v tamkajšnjo knjižnico. Današnja Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota hrani tri škatle aktov (18.–19. stoletje) in 12 rokopisnih knjig, ki so nekoč bile del arhiva tamkajšnjega gospostva. Med njimi je nekaj celo tako pomembnih, da imajo pripis *De Juribus Radicalibus Domini Muraj Szombath*.

2. grof Leopold Nádasdy je skupaj s soprogo leta 1856 prodal celotno gospostvo Gornja Lendava knezu Jožetu Dietrichsteinu-Proskauu-Leslieju. Morda so dotedanji lastniki odnesli s seboj tudi vsaj del tamkajšnjega posestnega gradiva. Danes ne vemo, kje je oziroma ali je bilo v resnici uničeno. Že čez pet let je knezova hči in dedinja Terezija, roj. Dietrichstein, poročena Herberstein, prodala posest drugim, grofu Alfredu Hatzfeldtu-Weisweilerju; gradivo o petletnem upravljanju posesti pa je obdržala ter ga vložila v soprogov družinski arhiv Herbersteinov na gradu Hrastovec. Od tod je bilo po koncu 2. svetovne vojne preneseno na Pruj, kjer

danes v Zgodovinskem arhivu na Ptujju hranijo spisovno gradivo (3 tm oz. 30 škatel) ter 71 administrativnih rokopisnih knjig.⁷⁰ Ta ptujski fond o Gornji Lendavi (1856–1864) je tako danes nedvomno najboljše in hkrati v smislu teme prispevka edini kompleksnejši »prekmurški« fond v arhivih v RS.

V Pokrajinskem arhivu Maribor hranijo le nekaj preostankov iz Prekmurja, ki imajo status sestavnega dela posestnih arhivov. Gre za le nekaj originalnih listin in drugih dokumentov privilegiranege trga Turnišče, ki je posestno pripadalo gospostvu Dolnja Lendava, od 1645/1647 naprej pa v redaj na novo ustanovljeno Nádasdyjevo gospostvo Beltinci. Govorijo o urejanju odnosov med trgom ter vsakokratnim lastnikom.⁷¹ Avtorju tega teksta pa je znanih nekaj posameznikov, ki imajo v zasebni lasti posamične listine, inkunabule oziroma rokopisne knjige, ki so nekoč bile del plemiških arhivov družin, živčih v Prekmurju. Nekateri drugi primerki starejšega arhivskega gradiva iz te pokrajine, npr. terezijanski urbarji ali matične knjige, ki jih danes hranimo v Sloveniji, pa nimajo statusa plemiških virov.

Zdenka Bonin: Gradivo zasebne proveniencije v Pokrajinskem arhivu Koper

Pokrajinski arhiv Koper (PAK) opravlja varstvo arhivskega gradiva za območje desetih južnoprimorskih občin (Divača, Hrpelje-Kozina, Ilirska Bistrica, Izola, Komen, Koper, Piran, Pivka, Postojna in Sežana). Večina gradiva zasebne proveniencije, ki ga ustanova hrani, je z območja slovenske Istre.⁷²

V beneški Istri je bilo malo omembe vrednih mest. V obdobju med 15. in 18. stoletjem je bilo verjetno le v Kopru mogoče zaznati ozračje pravega mesta, saj je bilo mesto upravno in gospodarsko središče beneške Istre. Na kulturno življenje mesta je vplivalo izobraženstvo, ki je v glavnem izhajalo iz vrst plemstva in višje duhovščine. V mestu je delovala šola (npr. učitelj Francesco Zambecari, Cri-

⁶⁸ Prim. bibliografijo na COBISS.SI: Hozjan Andrej.

⁶⁹ Najverjetneje je bil največji del beltinskega gradiva iz Nádasdyjevega časa (1648–1670) takoj po zaplenbi te posesti zasežen in odpeljan z gradu Beltinci v hrambo na sedež madžarske komore v Požunu (danes Brašlava). Tam pa je kmalu posebej za to imenovana komisija/*Neuarqhiška Komisija* začela obsežno delo, popisovanje, vrednotenje in prodajo njegove zelo velike lastnine. Večji del obsežnega fonda materialov komisije je do danes ostal nepopisan oziroma je popisane zelo malo.

⁷⁰ ZAP, SI ZAP 9/5 zemljiško gospostvo Gornja Lendava (Ober Limbach) 1856–1864: arhivski popis iz 2011.

⁷¹ V Zbirki listin (SI_PAM/0001, Zbirka listin, 1246–1869) so štiri listinske potrditve trških privilegijev – trije originali in en overjen prepis – iz let 1548 (sign. 369/a), 1617 (sign. 495/a), 1646 (sign. 540/a) ter 1650 (sign. 548/b). Preostalo gradivo trga Turnišče je bilo prav zdaj preurejeno v novo ustanovljeni fond: SI_PAM/1930. Trg Turnišče, 1603–1824. Prim. še: Hozjan: Privilegiji trga Turnišče, str. 5–10.

⁷² PAK hrani 39 družinskih in 30 osebnih fondov (*Vodnik po fondih in zbirkah PAK*, str. 451–507).

stroforo in Girolamo Muzio); leta 1675 je bil ustanovljen plemiški kolegij (*Collegio dei Nobili*). Tam so plemiško mladino poučevali somaski, po letu 1699 pa piaristi. Kolegij, ki je postal kulturno in intelektualno žarišče mesta, je bil do padca Beneške republike leta 1797 najodličnejša šola v celotni istrski provinci. V njem so posebno pozornost posvečali leposlovju. V mestu so plodna tla našle številne akademije (1478. *Compagnia della Calza*, v 16. stoletju *Accademia dei Desiosi*, 1554. *Accademia Palladiana*, 1647. *Accademia dei Risorti*),⁷³ plemiška mladina pa je odhajala na študij v Benetke in zlasti v Padovo. Kar nekaj Koprčanov je poučevalo na padovski univerzi (npr. Giovanni Albertis, Giorgio Almerigotti, bratje Zarotti) in opravljalo pomembne državne službe. Preprosto prebivalstvo je večinoma delalo v solinah, obdelovalo zemljo, del prebivalstva pa se je ukvarjal z obrtjo, ribištvom in pomorskim prevozništvom.

V Kopru ni bilo velikih bogatašev, zato sta zunanji videz njihovih hiš in velikost posesti močno zaostajala za videzom hiš v Benetkah. Izmed lokalnih plemičev⁷⁴ je treba izpostaviti tiste, ki jim je naslov (grofje, markizi) podelila cesarska oblast ali Beneška republika (npr. Bocchina, Borisi, Brutti, Carli, Fini, Gravisi, Grisoni, Polesini, Sabini, Tacco, Tarsia, Verzi). Biti plemič ni nujno pomenilo biti bogat, saj je veliko družin zašlo v gospodarske težave in propadlo, nekarere pomembnejše koprške družine pa so imele svoje posesti tudi v zaledju mesta in v Istri (npr. Gravisiji markizat Pietrapilosa v okolici Buzeta).

Večina omenjenih družin je imela bogate knjižne zbirke in lastno arhivsko gradivo. Že v obdobju francoske oblasti, zlasti pa od srede 19. stoletja, so bila prizadevanja za ustanovitev koprške mestne knjižnice. V okviru akademije *dei Risorti* je bila v mestu ustanovljena tudi prva javna knjižnica. Delovala je med letoma 1760 in 1806. Ob zaprtju akademije je bila leta 1806 preseljena v koprski kolegij. Dve leti kasneje je istrski prefekt Angelo Calafati odobril ustanovitev koprške javne mestne knjižnice in zagotovil sredstva za njeno delovanje, vendar pa mestna knjižnica tako kakor večina načrtovanih ali vpeljanih reform zaradi kratkotrajnega obdobja Napoleonove vlade v Istri ni preživela konca francoske oblasti.⁷⁵ Žal se je Calafati (tedaj intendant Ilirskih provinc) leta 1813 odločil tržaški knjižnici podariti knjižna fonda ukinjenega koprškega in poreškega dominikanskega samostana, to pa je bilo za Koper

in celotno Istro velika kulturna izguba.⁷⁶ Leta 1841/42 so v Trst prepeljali še koprsko gimnazijsko knjižnico, vendar je bil leta 1850 del njenega knjižnega fonda vrujen novo ustanovljeni koprski mestni gimnaziji. Vrnjeni knjižni fond, imenovan mestna knjižnica (*Biblioteca Civica*), je bil voden ločeno od šolske knjižnice (*Biblioteca Erariale*). Leta 1864 je bila sprožena pobuda o združitvi obeh in priključitvi knjižnega fonda družine Grisoni, ki ga je tedaj upravljala ubožna ustanova Grisoni (*Pio Istituto Grisoni*), vendar se je občina zaradi finančnih težav odrekla projektu. Štiri leta kasneje je občina odkupila knjižni fond pokojnega Borrola Dezorzija,⁷⁷ v naslednjih letih pa še knjižni zbirki grofa Giuseppa Tacca in Antonia Madonizze. Za ureditev arhivskega in knjižničnega gradiva je bil leta 1882 izbran mestni pisar Adolfo Pazdera, ki je gradivo v grobem popisal. Inventar občinske knjižnice (*Inventario della Biblioteca del Municipio di Capodistria*), ki ga je Pazdera sestavil, je poleg knjig obsegal tudi vse vezane arhivalije, kar jih je našel na podstrešju občinske palače, kot npr. vezane knjige protokolov in vse vezane zbirke spisov posameznih notarjev. Preostalo nevezano arhivsko gradivo je štel za »zavoje« (*pacchi*). Tako knjige kakor »zavoje« dokumentov je poskušal vsebinsko razvrstiti in časovno opredeliti z letnicami. Njegovo pomanjkanje znanja bibliografije, predvsem pa paleografije in diplomatike, je bilo očito. Večino arhivalij v inventarju je opisal kot »akte in spomine« (*Atti e memorie*), uporabljal pa je tudi bolj slikovite opise kot »knjižga, ki jo je napol zgrizel čas«,⁷⁸ zato iz popisa ni mogoče natančno razbrati, za katero arhivsko gradivo gre.

Od padca Beneške republike dalje je s postopnim odseljivanjem in izumiranjem starih plemiških družin mnogo dragocenih umetniških predmetov in rokopisov odšlo v Trst, Padovo, na Dunaj ter celo v Rim. Takemu stanju kulturne dediščine je botrovala tudi pomanjkljiva zakonodaja na državni ravni. Stanje se je spremenilo po reorganiziranju t. i. cesarsko-kraljeve centralne komisije za preučevanje in ohranjanje umetnostnih in zgodovinskih spomenikov (*K. k. Zentralkommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmale*) leta 1872, saj je njena tretja sekcija poleg skrbi za zgodovinske spomenike prevzela tudi skrb za arhivalije do konca 18. stoletja.⁷⁹

⁷³ Bonin - Rogoznica: *Koprška pisna dediščina*, str. 64.

⁷⁴ Več o koprskem plemstvu glej v: Mlacović: *Poznavateljsko-viška koprška elita*, str. 166–186.

⁷⁵ Bonin - Rogoznica: *Koprška pisna dediščina*, str. 67.

⁷⁶ Leta 1819 naj bi po nalogu tržaške *Langottenze* to knjižno gradivo prenesli v goriško semenišče skupaj z gradivom preostalih ukinjenih samostanov in semenišč v Istri.

⁷⁷ Bonin - Rogoznica: *Koprška pisna dediščina*, str. 69–73.

⁷⁸ *Ibid.*, str. 93.

⁷⁹ *Ibid.*, str. 90.

Zaradi zavzerih posameznikov je del gradiva ponovno prišel v Koper. Leta 1887 so v mesto prišli trije zavoji rokopisov koprškega izobraženca Giana Rinalda Carlija, ki sta ga občini darovala zakonca Giuseppe in Marianna de Fecondo-Ronzoni iz Bergama. Istega leta je Giuseppe Vattova, predsednik občinske komisije za arheologijo (*Civica commissione di Archeologia*), vodstvu koprške občine poslal dopis s seznamom za zgodovino Kopra pomembnega arhivskega gradiva, ki je bilo v diplomatskem arhivu v Trstu. Občinska arheološka komisija se je močno zavzela za sprejem rokopisov Giana Rinalda Carlija v koprski arhiv, saj je zanimanje za prevzem tega gradiva kazal tudi istrski deželni odbor.⁸⁰

Povečano zanimanje za lokalno preteklost se je v praksi kazalo v povečevanju arhivskega gradiva, ki so ga hranili v drugem nadstropju koprške občinske palače, večal pa se je tudi občinski knjižni fond. Tako knjižno kakor arhivsko gradivo je bilo v tem obdobju večinoma pridobljeno v obliki donacij. Leta 1893 je svojo knjižnico občini daroval advokat Giorgio Baseggio. Koprski občini oz. njenemu arhivu so svoje osebne zbirke arhivalij darovali tudi drugi ugledni meščani. Tako ji je npr. leta 1881 manjši del gradiva predal Nicolò Maniago, leta 1899 so ji bili podarjeni knjige in arhivsko gradivo nekdanjega občinskega tajnika in člana arheološke komisije Andree Tommasicha (pseudonim Gedeone Pusterla, 1820–1898), Andrea Marsich pa ji je zapustil »redko zbirko dukalov, davčnih in lokalnih predpisov beneške dobe«. Nekaj arhivskega gradiva zasebnih provenienc je občina tudi odkupila (npr. gradivo družine Cadamuro leta 1914).⁸¹

Del gradiva zasebne proveniencije je v dvajsetih letih 20. stoletja popisal že Francesco Majer (gradivo družin Baseggio, Madonizza in del Bello). Ker je bil velik del starejšega koprškega gradiva med drugo svetovno vojno odpeljan v Italijo, imajo družinski fondi izredno pomembno vlogo pri raziskovanju zgodovine severozahodnega istrskega prostora. Za najbogatejše družinske fonde v koprskem arhivu veljajo arhivi družin Gravisi, Grisoni-Sabini in Cadamuro-Morgante.

Najobsežnejši je arhiv družine Grisoni-Sabini (SI PAK KP 300), saj obsega 93 škatel oz. 10,6 m za obdobje od začetkov 15. do srede 20. stoletja. Grisoniji (v lasti so imeli Movraž in Trebeše) so po letu 1736 po grofih Sabinijih podedovali še območje Sv. Ivana pri Dajli. Omenjena posest je po smrti zadnjega grofa, Francesca de Grisonija (1841), pripadla benediktinskemu samostanu v Dajli, njegovo

arhivsko gradivo pa je prav tako sestavni del fonda z oznako Dajla. Njegova žena Marianna Grisoni-Pola je z njegovo zapuščino (milijon goldinarjev) v Kopru ustanovila t. i. Grisonijevo dobrodelno ustanovo (*Pio Istituto Grisoni*) za revne otroke in sirote.⁸²

Gradivo družine Gravisi (SI PAK KP 299, 1440–1933) obsega 48 škatel oz. 5,3 m, poleg zasebnega družinskega gradiva pa vsebuje tudi gradivo o delovanju koprške Akademije *di Risorti*, pisma in sonete članov omenjene akademije in članov akademij v Gorici, Piranu in Vidmu, dokumente družin Bocchina, Barbabiancha, Carli itd. Del gradiva se nanaša tudi na fevd in markizar Petrapilosa. Pripadala so mu tudi gospostva Zrenj, Sočerga, Čepić, Salež in Pregara, družina pa ga je dobila v trajno last že sredi 15. stoletja. Ker so posamezni člani družine opravljali pomembne službe že v obdobju Beneške republike in kasneje ter sodili med najpomembnejše mestne izobražence, je v fondu mogoče najti tudi drugo pomembno gradivo (npr. koprski statut iz leta 1668, rokopisni zvezek Prospera Petronia *Memorie sacre e profane dell' Istria* iz leta 1681 o zgodovini Istre s historiarji in grbi koprskih družin, rokopisni zvezek Piera Paola Vergerija starejšega).⁸³

Arhiv družine Cadamuro-Morgante (SI PAK KP 291, 1500, 1691–1859) je koprška občina odkupila leta 1914, že leto kasneje pa ga je Francesco Majer podrobno popisal.⁸⁴ Fond obsega 41 škatel ali 4,9 m. Večina gradiva se nanaša na politično in poklicno delovanje Angela Calafatija ter njegovo družino, del gradiva pa na nadzor trgovanja s tobakom.⁸⁵

Gradivo družine de Tonto (SI PAK KP 314, 1715–1942) obsega 25 škatel oz. 2,8 m. Obsega osebne dokumente, nanaša pa se na zapuščino ter osebno in službeno korespondenco ter trgovanje s kožami in upravljanje družinske posesti.

Razmeroma dobro so v koprskem arhivu ohranjeni še fondi koprskih družin Madonizza (SI PAK KP 302, 1602–1911) s 27 škatlami oz. 3, 4 m, Manzoni (SI PAK KP 304, 1611–1889) z 12 škatlami oz. 1,5 m, de Belli (SI PAK KP 288, 1435–1932, 13 škatel), Borisi (SI PAK KP 290, 1819–1945, 11 škatel) in del Bello (SI PAK KP 289, 1487–1835, 9 škatel) ter fond piranske družine Gabrielli (SI PAK PI 296, 1862–1944, 14 škatel), fondi piranskih družin Apollonio, Colombani, Rotta, Varini ter kopr-

⁸⁰ Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Koper, str. 465–466.

⁸¹ Ibid., str. 463–465.

⁸² Majer: *Inventario dell'archivio della famiglia Cadamuro-Morgante di Capodistria*.

⁸³ Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Koper, str. 453–455.

⁸⁰ Ibid., str. 94–95.

⁸¹ Ibid., str. 97–101.

skih družin Bartolomeio, Baseggio, de Franceschi, de Rin, Favento, Gavardo, Pellegrini, Perris, Rampel, Tarsia in Vittori obsegajo večinoma le po eno skatlo.

Od osebnih zapuščin je treba izpostaviti gradivo skladatelja Giuseppa Tartinija (SI PAK PI 334, 1654–1951, 14 skatle). V zbirki so poleg družinskih spisov, njegovih znanstvenih del o glasbi, matematiki, fiziki in filozofiji ter prepisov njegovih del in tiskanih partitur tudi dokumenti o zaznamovanju 200. obletnice njegovega rojstva.⁸⁶

Ob koncu druge svetovne vojne sta arhiva koprške in piranske občine delovala v okviru mestnih knjižnic. Ko je strokovna komisija Ministrstva za znanost in kulturo FJRJ poleti 1949 pregledovala zgodovinske arhive in knjižnice v coni B STO, je predlagala, naj v Portorožu ustanovijo Zbirni center knjižnic in arhivskih fondov. Ta je začel delovati leta 1950. V njegovem okviru so evidentirali knjižnično in arhivsko gradivo in v svojih prostorih zbrali tisto gradivo, ki ni imelo zagotovljenega materialnega varstva. Po letu 1950 sta za arhivsko gradivo skrbeli dve ustanovi, in sicer knjižnica z arhivom in zbirni center. Na pobudo leta 1951 ustanovljenega zgodovinskega društva v Kopru je bil leta 1953 arhiv ločen od mestne knjižnice in je deloval kot samostojna služba v okviru Občinskega ljudskega odbora Koper. Na novo ustanovljena služba je prevzela arhivsko gradivo, ki je bilo do tedaj shranjeno v mestni knjižnici, in fonde, ki jih je zbral Zbirni center knjižnic in arhivskih fondov v Portorožu. Po priključitvi cone B STO k Sloveniji je bil na podlagi jugoslovanske arhivske zakonodaje jeseni leta 1955 ustanovljen Mestni arhiv Piran, naslednje leto pa še Mestni arhiv Koper. Ta se je leta 1967 preimenoval v Pokrajinski arhiv Koper, leta 1974 pa se mu je priključil še Mestni arhiv Piran. Ker je bila akcesijska knjiga nastavljena šele pozneje (prvi vpisi so iz leta 1968), arhiv za večino zapuščin, ki so bile pred letom 1956 shranjene v koprski knjižnici s priključnim arhivom, nima podatkov o prevzemu. Del zasebnega gradiva je arhiv kasneje odkupil ali prejel kot donacijo. Glede na izrazito pomanjkanje gradiva nekaterih nekdanjih pomembnih koprskih, piranskih in izolskih družin obstaja verjetnost, da je bilo zaradi spremenjenih političnih razmer po drugi svetovni vojni in odselitve dela italijansko govorečega prebivalstva precej gradiva odpeljanega v tujino ali pa uničenega. Tako del gradiva zasebne proveniencije hrani tržaški diplomatski arhiv (*Archivio diplomatico di Trieste*), fotografsko gradivo Mestni muzej za zgodovino in umetnost v Trstu (*Civici Musei di Storia ed*

Arte di Trieste), zapuščina družin Marenzi in Hohenwart, ki sta imeli posestva v kraškem zaledju, je v Državnem arhivu v Trstu (*Archivio di Stato di Trieste*), gradivo družine Petazzi pa v graškem.

Zapuščina Koprčanov Giana Rinalda Carlja (Majer/a. e. 1470–1504) in Agostina Carlja (Majer/a. e. 1505–1520) je bila skupaj z gradivom starega koprškega komunskega arhiva na zahtevo Bibliografskega namestništva iz Benetk (*Soprintendenza bibliografica de Venezia*) leta 1944 umaknjena iz Kopra in odpeljana v današnjo Italijo. Čeprav so umik gradiva iz Kopra utemeljili s potrebo po zaščiti pred vojno nevarnostjo in naj bi bila preselitev le začasna, pa gradivo po končani drugi svetovni vojni ni bilo vrnjeno v Koper (gradivo je predal Benedetto Lonza, direktor koprške občinske knjižnice). Gradivo, ki je sicer predmet restitucijskih zahtev Republike Slovenije, v originalu ni dostopno, mikrofilme pa hranijo v Državnem arhivu v Trstu.

Nekaj gradiva zasebne proveniencije z območja današnje slovenske Istre hranijo tudi tržaška društva. Tako npr. Pokrajinski inštitut za istrsko-reško-dalmatinsko kulturo (*Istituto Regionale per la Cultura Istriano-Fiumano-Dalmata di Trieste*) hrani nekaj gradiva izolskega pesnika Pasqualeja Besenghia degli Ughija (nekaj njegove korespondence je v PAK). Gradivo zasebne proveniencije z območja Istre hrani tudi knjižnica istrskega društva za arheologijo in domoznanstvo (*Biblioteca della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*) v Trstu.

Donatella Porcedda: Arhivi plemiških rodbin na Goriškem⁸⁷

V nasprotju z velikim številom plemiških rodbin, ki so bile v stoletjih habsburške oblasti nad Goriško (1500–1918) vpete v ramkajšnje politično in gospodarsko življenje, je število arhivov plemiških rodbin, ki so prišli v hrambo javnosti dostopnih ustanov, skromno.

Med temi so najštevilnejši tisti, ki jih zdaj hrani Zgodovinski arhiv Goriške pokrajine (*Archivio Storico della Provincia di Gorizia*). Pridobljeni so bili v zadnjih dveh desetletjih 19. stoletja, in sicer z nakupi, katerih namen je bila obogatitev zbirke Pokrajinskega muzeja (*Museo Provinciale*).

Leta 1883 je bil s prvim nakupom pridobljen arhiv grofov Strassoldo-Grafenberg,⁸⁸ torej glavne veje ene izmed najstarejših furlanskih plemiških rod-

⁸⁶ Ibid., str. 516–517.

⁸⁷ Iz italijansčine prevedla dr. Neva Makuc.

⁸⁸ *Relazione alla Dieta Provinciale*.

bin, katere obsežna zemljiška posest se je razprostirala od furlanske nižine do Goriških brd in katerih jurisdikcijske pravice so obsegale na beneškem ozemlju Strassoldo, na habsburškem pa Cingrof (Grafenberg/Zingraff), v neposredni bližini mesta Gorica. Arhiv omenjenih grofov je zelo obsežen. Nasral je med 13. in sredo 19. stoletja. V bisrvi je ostal popoln, čeprav ni imel notranje ureditve. Dodani sta mu bili tudi knjižnica z več kot 1000 knjigami in zbirka geografskih in vojaških kart, ki so pripadale zlasti generalu Giulio Cesarju (1791–1855) in grofu Michelu (1798–1873), guvernerju Lombardije.

Naslednjo pridobitev (1892) je predstavljal arhiv grofov Mels-Colloredo, ene izmed vej mogočne in starodavne furlanske rodbine Mels, katere interesi in fevdalne pravice so na Goriškem gravitirali k Ibanu (Albana) in kraju Medea. Dokumenti omenjenega arhiva se nanašajo na obdobje od 12. do prvih desetletij 19. stoletja.⁸⁹

Pokrajinski muzej (*Museo Provinciale*) je sistematsko pridobival tudi bolj ali manj zaključene dele drugih arhivov plemiških rodbin, na primer Orsini-Rosenberg (dejansko tuji na Goriškem), Savorgnan, jurisdicentov v krajih Zuino in Fornelli, grofov Della Torre, devinskih gospodov ter grofov Coronini-Cronberg. Od slednjih je bilo odkupljeno obsežno gradivo, vezano na upravo in gospodarstvo tolminskega glavarstva med sredino 17. in sredino 19. stoletja, ter vrsta spisov erudita Rudolfa Coroninija iz Kojškega, ki je živel v 18. stoletja.

Fondi so bili brez inventarjev. Pergamenti so v skladu s takrat prevladujočo navado predstavljali novo arhivsko serijo, v katero so se srekali tudi pergamenti starodavnega arhiva deželnih stanov in posamezni pergamenti, kupljeni na antikvarnem trgu. Na ta način zasnovan fond je urejen po kronološkem kriteriju, a brez oznake prvotnega izvora. Obsega več kot 1000 enot iz obdobja med letoma 1126 in 1849. Opremljen je z inventarjem – registrom, ki je bil sestavljen tik pred izbruhom prve svetovne vojne, a je še danes v uporabi.

Preostalo gradivo je bilo urejeno šele po koncu prve svetovne vojne, ko je postal tudi zaradi vojnega dogajanja nered skorajda nerazrešljiv. Na osnovi tega je bila sprejeta odločitev, da bodo različni zasebni arhivi združeni v en sam fond (imenovan »Atti giurisdizionali e privati« (Jurisdikcijski in zasebni spisi)), dokumenti pa razdeljeni v tri homogene serije, in sicer po predmetu.

Urbarji (462 enot, urejeni kronološko, in sicer od leta 1390 do leta 1851, večinoma iz arhivov družin

Strassoldo, Mels in Coronini) so postali sestavni del serije z enakim imenom, ki so ji bili kasneje dodani še urbarji Dobrovega, in sicer grofov Colloredo in Wallsee ter kasneje knezov Montecuccoli (37 enot za obdobje med letoma 1592 in 1806). Urbarje je leta 1929 daroval Muzeju novi lastnik gradu Dobrovo, španski grof Silverio Bager. Serija je bila opremljena z dvema seznamoma (za urbarje in urbarje Dobrovega) ter z dvema kazaloma (po krajih in lastnikih).

V serijo »Atti giudiziali« (Sodni spisi) so bili vključeni tako spisi sodnih pisarn kot spisi o zasebnih tožbah (tudi v tem primeru kronološko urejeni), v celoti 2538 enot iz obdobja med letoma 1430 in 1837. Omenjena serija je opremljena z inventarjem in še s stvarnim kazalom ter kazalom pisarn.

Spisi druge narave pa so bili zbrani v t.i. »Serie diverse« (Serija različnih spisov). Razvrščene so v 17 sekcij in opremljene z inventarjem in kazalom. Vse do sedemdesetih let 20. stoletja je doživela sekcija več premestitev in obogatitev, izmed teh pa je potrebno izpostaviti pridobitev dokumentov iz arhiva baronov Delmestri iz Krmina (Cormons), ki izvirajo iz 17. in 18. stoletja in predstavljajo ločeno sekcijo. Trenutno potekata analitična revizija in informatizacija inventarjev skupaj z vključevanjem podatkov, uporabnih za virtualno rekonstrukcijo originalnih arhivov.

Arhivi plemiških rodbin pa so tudi v knjižnici Osrednjega goriškega teološkega semenišča (*Biblioteca del Seminario Teologico Centrale di Gorizia*), v hrambo te je leta 1934 prešel arhiv grofov Strassoldo-Villanova, in sicer na osnovi oporoke zadnje pripadnice rodbine, Editte. Omenjena veja se je kot prva preselila na Goriško in prešla v službo habsburške vladarske hiše. Iz njenih vrst so izvirali znani vojaki, diplomati, javni upravniki in kleriki. V nadaljnjih vejah pa se je lahko pohvalila s posestjo in jurisdikcijskimi pravicami nad Faro (Farra) in Villanovo na območju Gradiške. Pridobila je tudi gospostvo Renče, nekdanj last Hoferjev in rodbine Heiss von Khuenburg. V družinski arhiv so s sklepanjem zakonskih zvez prispeli tudi arhivi štajerskih baronov, pl. Gera, in baronov Dornberg, starodavne goriške ministerialne rodbine, ki se je ponašala z osebnostmi, kakršen je bil Vid Dornberg, cesarski odposlanec v Benetkah (v letih 1566–1589) in nato v Rimu (vse do smrti leta 1591). Ohranili so se njegovi zasebni dokumenti in uradna korespondenca (z vrzelmi).

V okviru arhiva Strassoldo-Villanova so bili združeni v samosvojo skupino pergamentne listine iz obdobja med letoma 1330 in 1803, v celoti 200 enot, od katerih jih 28 izvira iz arhiva rodbine

⁸⁹ *Archivio Amministrativo dei Musei Provinciali di Gorizia*.

Dornberg, 16 iz arhiva rodbine de Gera, 5 iz arhiva rodbine Hofer ter 13 iz arhiva rodbine Heiss.

Šele med letoma 1987 in 1988 sta bili opravljeni preureditev in inventarizacija drugih dokumentov arhiva. Določenih je bilo 11 tematskih serij. Od teh je bila ena posvečena spisom rodbin, ki so se stekle k rodbini Strassoldo; znotraj različnih serij so bili dokumenti razvrščeni glede na pripadnost različnim rodbinskim vejam (Villanova, Fara (Farra), Renée in Chiasottis-Chiarnacis) in nato kronološko urejeni. Celotni fond (15.–19. stol.) obsega 281 škatel.

V Gorici je v javnih ustanovah dostopen še en arhiv plemiških rodbin, in sicer arhiv grofov Coronini-Cronberg, ki so izvirali z območja Bergama. Na Goriškem se je pojavila na začetku 17. stoletja in prav kmalu se je povzpela v sam vrh goriške družbe, saj je imela znana finančna sredstva in tudi s preudarno politiko sklepanja zakonskih zvez. Arhiv rodbine Coronini-Cronberg je v lasti fundacije z enakim imenom, ki je bila ustanovljena leta 1990 v skladu z oporoko grofa Viljema (Guglielmo), zadnjega potomca te rodbinske veje, prefinjenega zbiralca ter strastnega erudita in učenjaka; preučeval je zlasti srednjeveško zgodovino goriške grofije. Arhiv obsega 974 škatel in zbirko 200 pergamentnih listin, nanaša pa se na obdobje med letoma 1257 in 1990 in je zdaj v Državnem arhivu v Gorici (*Archivio di Stato di Gorizia*).⁹⁰

Tako zaradi odtujitev kot zaradi požara, ki je leta 1915 uničil grad Kromberk, se je od originalnega arhiva Coroninijevih dejansko ohranilo zelo malo gradiva. Obsežna je šele družinska dokumentacija obdobja od dvajsetih letih 20. stoletja dalje.

Vzeli pa so tudi v arhivih, ki so prispeli z dedovanjem. Ohranilo se je zelo malo dokumentov iz arhiva rodbine Rabatta, gospodov Kanala, ki so se v 14. stoletju preselili iz Toskane v Gorico. Iz omenjene rodbine, ki je sicer izumrla leta 1796, so izvirale pomembne osebnosti, in sicer diplomati, kleriki in vojaški poveljniki. Ohranilo pa se je pomembno jedro arhiva rodbine Cobenzl, ene izmed najpomembnejših rodbin na Goriškem in Kranjskem, katere pripadniki so opravljali pomembne službe na habsburškem dvoru. Gradivo se nanaša na obdobje od 16. stoletja do izumrtja rodbine leta 1810 in obsega različne pergamentne listine, svežnje korespondence in 27 fasciklov.

Prisotni so tudi fragmenti raznih družinskih arhivov in posamezni dragoceni dokumenti, ki jih je kot zbiralec za študij kupil grof Viljem. Po pomenu

in obsegu gradiva izstopajo dokumenti grofov Attems-Petzenstein in baronov Degrazia.

Najobsežnejša je zbirka baronov Degrazia, saj je ohranjenih 652 kosov iz originalnega arhiva (od tega 135 pergamentnih listin od leta 1382 dalje), v celoti pa 766 kosov.⁹¹ Rodbina je izvirala z območja Bergama, v Gorico pa se je preselila na koncu 15. stoletja in se že v prvih desetletjih 16. stoletja, potem ko je od trgovske dejavnosti prešla k upravljanju zemljiške posesti, zlasti okrog Chioprisa in Medee, povzpela do plemiškega stanu. Na koncu 18. stoletja se je arhiv Degrazia stekel v arhiv rodbine Della Torre Valsassina, v okvir tega je še vedno deloma vključen, z izjemo dokumentov, ki sta jih zbrala duhovnik in kancler nadškof Karl Mihael Attems in Francesco Bonifacio Degrazia (1738–1791), in so bili leta 1953 darovani knjižnici Osrednjega goriškega teološkega semenišča (*Biblioteca del Seminario Teologico Centrale di Gorizia*).

Rodbina Attems-Petzenstein je veja furlanske rodbine, ki se je naselila na Goriškem že v 15. stoletju. Vrh je dosegla v 18. stoletju z imenovanjem Karla Mihaela za prvega goriškega nadškofa. Spisi v arhivu rodbine Coronini hranijo le manjši del dokumentacije o rodbini Attems-Petzenstein: poleg dokumentov, zvezanih v knjige ali združenih v šope, vključujejo zbirko 36 pergamentnih listin za obdobje med letoma 1316 in 1663. Preostali del arhiva je še vedno v lasti rodbine, v njihovi rezidenci v Ločniku (Lucinico).

Vsa omenjena dokumentacija (v celoti 727 škatel) v arhivu rodbine Coronini predstavlja serijo »Arti e documenti« (Spisi in dokumenti). Opisana je v seznamu izvornih arhivov. Opremljena je z imenskimi in krajevnimi kazalom ter kazalom ustanov. Pripravlja se tudi tiskana objava podrobnega inventarja arhiva rodbine Degrazia.

Preostale serije arhiva rodbine Coronini-Cronberg se imenujejo »Materiali di studio« (Študijsko gradivo) (120 škatel za obdobje med letoma 1952 in 1990) in »Gorizia comitale« (Gorica v obdobju goriških grofov) (51 škatel), v katerih so zbrani heterogeni dokumenti v zvezi s študijem Viljema Coroninija-Cronberga, zlasti glede njegovega neobjavljenega historiografskega dela o goriškem srednjem veku; za vsako izmed teh dveh serij sta na voljo seznam in natisnjeno kazalo.

V seriji »Amministrazione corrente« (tekoča administracija) pa so v 79 škatlah zbrani dokumenti, ki so nastali v zadnjih 40 letih v zvezi z upravljanjem družinskega premoženja; omenjena serija je opremljena s seznamom.

⁹⁰ Pillon: *L'archivio Coronini Cronberg di Gorizia*, str. 151–163.

⁹¹ Pillon: *L'archivio della famiglia Degrazia*.

Zadnji za Goriško pomemben in javnosti dostopen je arhiv knezov Della Torre e Tasso (Thurn und Taxis), potomcev grofov Della Torre-Hofer di Valsassina, ki ga je leta 1997 pridobil Državni arhiv v Trstu (*Archivio di Stato di Trieste*).⁹²

Gre za arhiv ene izmed več stare milanske rodbine, ki je v 13. in 14. stoletju spremljala pripadnike omenjene rodbine v Furlanijo, ko so postali oglejski patriarhi, in se tam ustalila. Od 16. stoletja je omenjena veja rodbine Della Torre prek zakonske zveze dedinja Hoferjev (od leta 1509 zastavni gospodje in glavarji v Devinu) v goriški grofiji imela jurisdikcijo nad Krminom (Cormons), Medano, Birško (Versa), kraji Mariano in Chiopris, gradom Vipolže z drugimi posestmi v Brdih, Zagrajem (Sagrato) ter prejemala dohodke od katedralne posesti znotraj obzidja Gradiške (Gradisca d'Isonzo). Omenjena veja se je lahko pohvalila z dolgo tradicijo diplomatov v službi Habsburžanov: Francesco Della Torre (od leta 1558 do smrti leta 1566) in njegov sin Raimondo (od 1594 do 1603) sta bila cesarska odposlanca v Benetkah in v Rimu; Franc Ulrik, glavar v Gradiški v imenu Eggenbergov, je bil med letoma 1676 in 1695 tudi cesarski odposlanec v Benetkah.

Rodbina je izumrla po moški liniji leta 1849, in sicer s smrtjo Giambattista Della Torreja, ki je zapustil le eno hčerko, Tereso, poročeno z bavarskim knezom Egonom pl. Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürstom. Le nekaj let kasneje, leta 1857, je devinski upravnik prodal nekemu starinarju velik del rodbinskega arhiva, ki je končal v Vidmu v zbirki Pietra Cernazaija. Teresa Hohenlohe je kasneje skušala ponovno pridobiti nazaj pomembno dokumentacijo, ki naj bi bila predana arhivu v Benetkah; njen namen pa je uspelo uresničiti šele njeni hčerki, Marie, poročeni Thurn und Taxis, leta 1903.

Ta del arhiva predstavlja danes t.i. »Archivio antico«, ki obsega 710 škatel, razvrščenih na 8 delov in 4 dodatke, skupaj z dokumenti iz obdobja od leta 1282 do srede 19. stoletja. Opremljen je z inventarjem, ki ga je leta 1907 sestavil direktor državnega arhiva v Benetkah (*Archivio di Stato di Venezia*) Carlo Malagola in leta 1997 revidiral Pierpaolo Dorsi.

Sodobni del, ki sega do leta 1986 in obsega 97 škatel in map, še ni dostopen javnosti. Nima pa niti inventarja ali seznama.

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije

AS 231, Ministrstvo za prosveto IRS, šk. 89: dokumentacija FZC.

Pokrajinski arhiv Maribor

PAM/0001, Zbirka listin, 1246–1869.

PAM/1930, Trg Turnišče, 1603–1824.

Evidenčna knjiga o kupljenih, službeno prevzetih in podarjenih arhivalijah 1949–1968.

Menjava arhivskega gradiva med PAM in ZAC 21. 9. 2001 in 21. 3. 2003.

Zapisnik o predaji oziroma prevzemu arhivskega gradiva z dne 24. 5. 2005.

Steiermärkisches Landesarchiv Graz (StLA)

Landrecht, karton 41.

Zgodovinski arhiv Celje

ZAC 1020, šk. 10.

Zgodovinski arhiv na Ptuj

ZAP, 9/5 zemljiško gospodarstvo Gornja Lendava (Ober Limbach) 1856–1864.

ZAP, Akcesijska knjiga.

ZAP, Baronska družina Lepel.

ZAP, Razno arhivsko gradivo – Varia, (šk./fasc.) 3/41, 5/61, 8/95, 9/139, 9/149, 12/176, 12/178 in 12/192.

ZAP, Rokopisna zbirka, R-45.

ZAP, Zbirka listin.

ZAP, Zbirka muzejskega društva, ZMD – Plemiška rodbina Dienersperg.

Objavljeni viri

1857. évi házösszeírás, bevezető (ur. Dávid Zoltán). Budapest: Központi Szociális és Statisztikai Hivatal Levéltára, 2001.

Magyarország történelmi helységnevtára. Zala megye (1773–1808), zv. I.–II. (ur. Szaszkoné Sin Aranka, Breinerné Varga Ildikó). Budapest: Központi Szociális és Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, 1996.

Informatorji

dr. Anja Dular, vodja knjižnice Narodnega muzeja Slovenije

Oskar Zoran Zelič, urednik monografije *Grad Sevnica*

⁹² Dorsi: L'archivio Della Torre e Tasso, str. 33–43.

dr. Jože Žontar, upokojeni direktor Zgodovinskega arhiva Ljubljana

Literatura

Bonin, Zdenka in Rogoznica, Deborah: *Koprška pisma dedičina. Od brambe javnih dokumentov do ureditve zgodovinskega arhiva*. Koper: Pokrajinski arhiv Koper, 2010.

Brunner, Walter in Otorepec, Božo: Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv. V: *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchives* 44/45 (1995), str. 61–208.

Dorsi, Pierpaolo: L'archivio Della Torre e Tasso: note preliminari e iniziative di valorizzazione. V: *Rassegna degli Archivi di Stato* LVIII/1 (1998), str. 33–43.

Enciklopedija Slovenije, 1. in 7. knjiga. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987 in 1993.

Fényes, Elek: *Las Vármegye. Mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. 1836*, reprint (ur. Benczik Gyula, Mayer László). Szombathely: Vas Megyei levéltári füzetek 4, 1991.

Fras, Ivan: *Inventar gosposčine Bistriški Grad*. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2004.

Gesamlinventar des Steiermärkischen Landesarchives. Graz: Steiermärkisches Landesarchiv, 1959.

Golec, Boris: Trpljenje »celjskega Wertherja«, to svetne skrbi njegovega sina in uvod v zaton njunega rodu. V: *Zgodovina za vse* 18 (2011), št. 1, str. 15–67.

Golec, Boris: Tuštanjski graščinski arhiv (1547–2001): pozabljena zakladnica zgodovinskega spomina. V: *Kronika* 57 (2009), str. 235–276.

Hernja Masren, Marija: *Urbarji gosposčine Hrustovec 1555–1848*. Ptuj: Zgodovinski arhiv na Ptuj, 1993.

Hozjan, Andrej: Privilegiji trga Turnišče v luči ohranjenih virov. V: *Varušanci – prekmurski meščani. Trg Turnišče v arhivskih virih*, katalog razstave. Maribor: PAM, 2011.

Jurkovič, Nada: *Varia 1634–1983*. Ptuj: Zgodovinski arhiv v Ptuj, 1984.

Katalog rokopisov Narodne in univerzitetne knjižnice Ljubljana (8 knjig). Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 1976–1990.

Kodrič-Dačić, Eva: Federalni zbirni center in njegov prispevek k dopolnitvi fondov Narodne in univerzitetne knjižnice. V: *Knjižnica* 44 (2000), št. 4, str. 51–63.

Komelj, Ivan: Leto 1945 in varstvo kulturnih spomenikov na Slovenskem. V: *Varstvo spomenikov* 20 (1976), str. 5–52.

Majer, Francesco: *Inventario dell'archivio della famiglia Cadamurro-Morgante di Capodistria* (rokopis), 1915.

Mlacović, Dušan: Poznosrednjeveška koprška elita in zgodovinski viri. V: *Mestne elite v srednjem in zgodnjem novem veku med Alpami, Jadranom in Panonsko nižino* (ur. Janez Mlinar in Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2011, str. 166–186 (Zbirka ZČ; 42).

Pillon, Lucia: L'archivio Coronini Cronberg di Gorizia. La schedatura preliminare all'ordinamento. V: *Archivi nobiliari e domestici* (ur. Laura Casella in Roberto Navarrini). Udine, 2000, str. 151–163.

Pillon, Lucia: *L'archivio della famiglia Degrazia*. Udine, 2010.

Planiscig, Alberto: *Inventario generale degli oggetti incorporati alla sezione storico-antiquaria del Museo Provinciale*. Gorizia: *Archivio Amministrativo dei Musei Provinciali di Gorizia*, 1869–1900.

Posch, Fritz: Erzherzog Johann und das steirische Archivwesen. V: *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchives* 9 (1959), str. 16–28.

Relazione alla Dieta Provinciale della principessa contea di Gorizia e Gradisca sulla gestione della Giunta Provinciale. Gorizia, 1883, allegato III.

Smole, Majda: *Inventar brežiškega arhiva, arhivski popis*. Ljubljana, 1953.

Umek, Ema: *Erbergi in Dolški arhiv*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1991–1992.

Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1999.

Vodnik po fondih in zbirkah NŠ-AL (ur. Bogdan Kolar). Ljubljana: Nadškofijski arhiv, 1999.

Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Koper (ur. Zdenka Bonin). Koper: Pokrajinski arhiv, 2006.

Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2009.

Vodnik po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva Ptuj. Ptuj: Zgodovinski arhiv na Ptuj, 2009.

Vodnik po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva v Celju. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 1985, 1997.

Vodnik po urbarjih in urbarialnih registrih štajerskih arhivov. Celje, Maribor, Ptuj, 2009.

Zadravec, Dejan: Administrativne knjige združenih gospostev Podčetrtek in Hartenštajn sredi 18. stoletja in njihovo stanje danes. V: *Arhivi* 30 (2007), št. 2, str. 149–164.

Zajc-Cizelj, Ivanka: *Zbirka graščine Attems v Podčetrtku (1706–1954), arhivski popis*. Celje, 1964.

Zelič, Oskar Zoran: Grad Sevnica od leta 1945 do danes – opustošenje in njegova ponovna obnova. V: *Grad Sevnica* (ur. Oskar Zoran Zelič). Sevnica: Društvo Trg, 2011, str. 145–180.

Zwitter, Fran: Arhivska konvencija z Avstrijo iz leta 1923 in vprašanje njene izvedbe. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje* 38 (1967), str. 270–286.

Žnidaršič Golec, Lilijana: *Kapiteljski arhiv Ljubljana: inventar fonda*. Ljubljana: Stolni kapitelj, 2006.

Žontar, Jože: Delovanje Centralne komisije za umetnostne in zgodovinske spomenike in Arhivskega sveta ter arhivi na Kranjskem. V: *Arhivi XI* (1988), str. 22–26.

Žontar, Jože: Pravno urejanje varstva arhivskega gradiva na Slovenskem v preteklosti. V: *Predpisi s področja arhivske dejavnosti v Sloveniji* (ur. Natalija Glazar). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2001, str. 11–25.

Zusammenfassung

HERRSCHAFTS-, ADELS- UND PRIVAT-ARCHIVE IM SLOWENISCHEN RAUM

Das Schicksal und die Entwicklung der Herrschafts- und Adelsarchive stehen bis 1918 im engen Zusammenhang mit den historischen Ländern, die das Gebiet der heutigen Republik Slowenien umfassten. Deshalb ist es auch sinnvoll, derartige Archive bis zum Zerfall der österreichisch-ungarischen Doppelmonarchie auf Landes- und nicht auf nationaler Ebene zu behandeln. In dem Beitrag wird so das Schicksal der Herrschafts- und Adelsarchive für das Gebiet von Krain, Untersteiermark, Prekmurje (Übermurgebiet), Görz und Küstenland erörtert. Zu den Familien- bzw. Adelsarchiven sind gewöhnlich auch die Herrschaftsarchive zu zählen, die häufig miteinander untrennbar verflochten waren. Im Rahmen der Herrschaftsarchive sind nämlich nicht nur mit der Ausübung der Grundherrschaft verbundene Urkunden, sondern auch Dokumente über Familien und Einzelne zu finden, die in bestimmten Zeiträumen ein Landgut oder eine Burg bzw. ein Schloss besaßen. Zwischen beiden Archivbeständen gibt es oft auch keine klare Trennung. Die Zuordnung zu diesem oder jenem Archivtyp hängt von mehreren Kriterien ab: Umfasst das Archivmaterial nicht nur eine, sondern mehrere Herrschaften einer Familie, ist es gewöhnlich den Familienarchiven zugeordnet. Natürlich gilt auch umgekehrt: Handelt es sich um das Archivgut einer Herrschaft, die mehrmals den Besitzer wechselte, ist es den Herrschafts- und nicht den Familienarchiven zugeordnet. Ein weiteres Kriterium bildet das Alter des Archivmaterials – überwiegt Material nach 1848, als die Grundherrschaft aufgehoben wurde, ist es ebenso häufig den Familienarchiven zugeordnet. Bei den gewöhnlich nicht adligen Familien, die kein eigenes Landgut besaßen, gibt es derartige Dilemmas nicht. Das Schicksal der genannten Archive war unterschiedlich. Viel Ar-

chivmaterial wurde etwa während des Zweiten Weltkriegs zerstört, als vor allem Partisanen zahlreiche Burgen und Schlösser niederbrannten, aber auch von den Besatzern und bei der Bombardierung Maribors durch die Alliierten vernichtet. Wie viele Dokumente aus Adels- und Herrschaftsarchiven sich noch heute in Privatbesitz befinden, ist nicht bekannt und wird man höchstwahrscheinlich nie wissen.

Die bedeutendste Institution, in der die meisten Herrschafts-, Adels- und Privatarchive für das Gebiet des ehemaligen Herzogtums Krain aufbewahrt werden, ist das Archiv der Republik Slowenien. Unter den diesbezüglichen Herrschafts- und Familienarchiven verdient das Archiv der Herrschaft Dol (Lustthal) bei Ljubljana (Laibach) der Freiherren von Erberg sicherlich die größte Aufmerksamkeit. Dieses Archiv stellt eines der umfangreichsten Bestände im Archiv der Republik Slowenien (ARS, AS 730) dar, das 22 Bücher und 220 Faszikel (24 Laufmeter) für den Zeitraum von der Mitte des 15. bis zum letzten Viertel des 19. Jahrhunderts umfasst und nicht nur ein Schloss-, sondern auch ein Familienarchiv ist. Im Archiv der Republik Slowenien werden noch 73 Herrschafts-, 57 Familien- (darunter 16 Adels-) und 434 Privatarchive aufbewahrt, unter denen sich 20 Personen adliger Herkunft befinden. Zu den umfangreichsten sind noch das Archiv der Freiherren von Wolkenberg (38 Faszikel und 16 Bücher, 5 ½ Laufmeter) und das Archiv der Freiherren von Zois (65 Faszikel und 99 Bücher, 24 Laufmeter) sowie auf mehrere Bestände verstreutes Archivgut wie etwa das der Grafen von Lichtenberg zu zählen. Der Nachlass der einzelnen Adelsfamilien ist umfangsmäßig sonst relativ gering. Archivmaterial von Krain befindet sich noch im Historischen Archiv Ljubljana in seinen fünf Zweigstellen (Ljubljana, Kranj, Škofja Loka, Idrija und Novo mesto), in der National- und Universitätsbibliothek Ljubljana, im Erzbischöflichen Archiv Ljubljana sowie in einigen anderen Privatarchiven.

Nach der Anzahl der erhaltenen Bestände der Herrschafts- und Adelsarchive in der slowenischen Steiermark ist das Regionalarchiv Maribor heute das wichtigste. Hier werden Archivmaterial von in Maribor (Marburg) oder in dessen Umgebung lebenden Adelsfamilien und Herrschaftsarchive aufbewahrt, unter denen vor allem die Herrschaften Negova (Negau) und Gornja Radgona (Oberradkersburg) herausragen, während von anderen Herrschaften nur kleinere Teile vorhanden sind. Im Rahmen dieser Bestände befindet sich auch noch beträchtliches Archivmaterial jener Adelsfamilien, die das ein oder

andere Landgut nur für kürzere Zeit besaßen. Im Historischen Archiv Ptuj wird unter anderem das umfangreiche Archiv der Freiherrn von Herberstein bzw. das Archiv der Herrschaft Pettau aufbewahrt, das Archivmaterial der zusammengelegten Herrschaften Gornji Ptuj (Oberpettau), Hrastovec (Gutenhaag), Vurberk (Wurmberg), Ristovec (Rüstenau) und Gornja Lendava (Oberlindau) bzw. Archivmaterial der Adelsfamilien Leslie (bis 1802), Dietrichstein (bis 1858) und Herberstein (von 1884 bis 1945) umfasst. Das Archiv enthält noch mehrere andere kleinere Bestände von Herrschaften und Adelsfamilien sowie einige Urkunden und anderes. Im Historischen Archiv Celje ist Material aus Herrschafts- und Adelsarchiven im geringsten Maße vorhanden, erwähnenswert sind das Archivmaterial des Kirchenguts Gornji Grad (Oberburg) und eine Sammlung von Urbarien. Hier befindet sich noch spärliches Archivmaterial in anderen Institutionen – Bibliotheken, Museen und im Erzbischöflichen Archiv Maribor. Diesbezügliches Material aus der Untersteiermark wird auch im Archiv der Republik Slowenien aufbewahrt, etwa ein großer Bestand der zusammengelegten Herrschaft Podčetrtek (Windischlandsberg), Hartenštajn (Hartenstein) und Olimje (Olimic).

Von den ehemals umfangreichen Herrschaftsarchiven aus Prekmurje (Übermurgebiet) können heute in Slowenien nur noch spärliche Reste gefunden werden. Sehr wenig Archivmaterial gibt es aus Murska Sobota (Olsnitz) von den Grafen Szapáry Edle von Muraszombat, Szécsisziget und Szapár, das in der Regional- und Studienbibliothek Murska Sobota aufbewahrt wird. Archivmaterial der Herrschaft Gornja Lendava (Oberlindau) aus der Zeit, als sie dem Fürsten Joseph Dietrichstein-Proskau-Leslie (1856–1864) gehörte, befindet sich heute im Historischen Archiv Ptuj, dem heute zweifellos umfangreichsten und auch einzigen diesbezüglichen komplexeren Archivgutbestand Sloweniens.

Das meiste Archivmaterial privater, adliger Ursprungsstellen, das im Regionalarchiv Koper aufbewahrt wird, stammt aus den Küstenstädten, hauptsächlich aus Koper (Capodistria) und Piran (Pirano) sowie aus dem Gebiet von Slowenisch-Istrien. Am umfangreichsten sind das Archiv der Familie Grisoni-Sabini für den Zeitraum von Anfang des 15. bis Mitte des 20. Jahrhundert und das Archivmaterial der Familie Gravisi, das auch Dokumente der Familien Bocchina, Barbabiancha, Carli u. a.

enthält. Von größerer Bedeutung sind noch das Archiv der Familien Cadamurro-Morgante und de Totto, relativ gut erhalten sind noch die Bestände der Familien Madonizza, Manzoni, de Belli, Borisi und del Bello aus Koper sowie der Bestand der Familie Gabrielli aus Piran, während die Archivgutbestände der Familien Apollonio, Colombani, Rotta und Varini aus Piran sowie der Familien Bartolomeo, Baseggio, de Franceschi, de Rin, Favento, Gavarado, Pellegrini, Petris, Rampel, Tarsia und Vittori aus Koper meist nur je eine Schachtel umfassen. Im Bezug auf das deutliche Fehlen von Archivgut ehemals bedeutender hiesiger Familien besteht die Wahrscheinlichkeit, dass viel Material ins Ausland geschafft wurde, wovon die bestehenden Bestände im Diplomatischen Archiv von Triest (Archivio diplomatico di Trieste), der im Staatsarchiv von Triest (Archivio di Stato di Trieste) befindliche Nachlass der Familien Marenzi und Hohenwart oder das Archivmaterial der Familie Petazzi im Steiermärkischen Landesarchiv Graz sowie fragmentarisches Material in anderen Institutionen in Italien zeugen, oder der Zerstörung anheimfiel.

Die Zahl der Archive von Adelsfamilien, die sich in öffentlich zugänglichen Institutionen im benachbarten Görz befinden, ist gering. Die meisten werden momentan im Historischen Archiv der Provinz Görz (Archivio Storico della Provincia di Gorizia) aufbewahrt. Sehr umfangreich ist das hiesige Archiv der Grafen Strassoldo Grafenberg und auch das Archiv der Grafen Mels-Collaredo. Im Regionalmuseum (Museo Provinciale) und im Staatsarchiv von Görz (Archivio di Stato di Gorizia) werden mehr oder weniger geschlossene Teile anderer Archive von Adelsfamilien, zum Beispiel der Familien Orsini Rosenberg und Savorgnan, der Grafen Della Torre, der Herren von Duino, der Grafen Coronini Cronberg und vieler anderer Familien, und ein heute separates Archivgut, etwa eine Sammlung von Urbarien, aufbewahrt. Diesbezügliches Material, etwa das Archiv der Grafen Strassoldo Villanova, befindet sich auch in der Bibliothek des Zentralen theologischen Priesterseminars von Görz (Biblioteca des Seminario Teologico Centrale di Gorizia). In allen angeführten Archiven sind auch Teile und Fragmente anderer, mit dem behandelten Material im Zusammenhang stehender Archive und Bestände und darüber hinaus noch in mehreren Institutionen im Hinterland von Triest zu finden.